

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» մատենաշար, թիվ 15

**POST-KOSOVO.
ԱՆՋԱՏՈՂԱԿԱՆ ԵՎ ՌԵԳԻՈՆԱԼ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ
ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ**

Հրատարակիչ՝ «ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ակումբ

Երեւան - 2008

Տպագրվում է

Հայաստանի Հանրապետական Կուսակցության աջակցությամբ

Թարգմանիչ՝ Լևոն Լալայան
Խմբագիր՝ Ավագ Հարությունյան

Post-Kosovo. Անջատողական եւ ռեգիոնալ շարժումները Եվրոպայում: Հրատարակիչ՝ «Հայրենիք» ակումբ: Երևան, 2008, 46 էջ:

Ժողովածուն ներկայացնում է Եվրոպայում անջատողական եւ ռեգիոնալ շարժումներին վերաբերող նյութեր, որոնք վերստին արժեւորվեցին Կոսովոյի նախադեպից հետո: Նյութերը արտատպվում են «Հանրապետական» ամսագրից, որոնց համար հիմք է ծառայել apn.ru ինտերնետային կայքը:

© «Հայրենիք» ակումբ

POST-KOSOVO. ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԲԱԼԿԱՆՆԵՐ

Գեորգի Էնգելզարդտ

Պատմականորեն Բալկանների ողբերգությունը եղել է այնտեղ բնակվող ժողովուրդների «մեծ գաղափարների» միջև հակամարտությունը: Ալբաններն ու հույները, բուլղարներն ու սերբերը, խորվաթներն ու ռումինները՝ բոլորն ունեցել են իդեալ առ այն, թե հատկապես ինչպիսին պետք է լինեն իրենց պետության սահմանները: Թերակղզին չափազանց փոքր է, ուստի եւ շատ մեծ են ազգային նկրտումների հատման գոտիները: Այն ստեղծել եւ ստեղծում է հող կոնֆլիկտների համար, նաեւ մշտական լարվածություն տարածաշրջանային հարաբերություններում՝ դարձնելով տարածաշրջանը խիստ հրապուրիչ արտաքին միջամտության համար:

«Մեծ Ալբանիա»: Ալբանական իռեդենտիստներն ու ազգայնականները, առաջին հերթին՝ կոսովյան, Բալկաններում «Մեծ Ալբանիա» ստեղծելու իրենց նկրտումներով վիճարկում են տարածաշրջանի չորս երկրների՝ Չեռնոգորիայի, Սերբիայի, Մակեդոնիայի եւ Գուևաստանի տարածքները:

Վերջին 20 տարում իրենց ազգային ծրագրերի իրականացման գործում նրանք հասել են էական հաջողությունների՝ վերահսկողություն սահմանելով Կոսովոյի ու Մետոխիայի ինքնավար երկրամասի վրա, ստանալով ինքնավարության բարձր աստիճան Մակեդոնիայում եւ ամրապնդելով քաղաքական ազդեցությունը Պրեշեյան հովտում՝ Սերբիայի հարավում: Բոլոր այս հաջողություններն ալբանների կողմից ձեռք են բերվել նախեւառաջ ԱՄՆ-ի ու ԵՄ-ի հետ ռազմավարական համագործակցության հաստատման շնորհիվ: Ալբանների քաղաքական հավակնությունների ծավալումը մնում է, առնվազն, խիստ հավանական՝ անկախ նրանից, թե ինչ կձեռնարկեն ԱՄՆ-ն ու ԵՄ-ը:

Ալբաններն այսօր զարգացող տարածաշրջանային գործոն են: 21-րդ դարի սկզբին Բալկանների ժողովուրդներից միայն ալբաններին է հաջողվում հետեւողականորեն կառուցել իրենց «մեծ պետությունը», եւ հիմքեր չկան սպասելու՝ մոտ ապագայում նրանց տարածաշրջանային էքսպանսիայի դադարեցման:

Սերբական մարտահրավեր: Սերբերը բաժանված են չորս պետության ու մեկ կիսապետական տարածքի սահմաններով: Բուն Սերբիայից բացի, դա Խորվաթիան է, Բոսնիա-Յերցեգովինան, Չեռնոգորիան եւ Կոսովոն: Վերջին 15 տարիներին նրանք ապրեցին պատմական պարտությունների ու նվաստացումների շարք՝ հավանաբար, ամենածանրը վերջին հարյուրամյակներին (առնվազն՝ վերջին 200 տարում): Անհետացան այդ ժողովրդի պատմական բնակության ամբողջ շրջաններ, առաջին հերթին՝ Խորվաթիայում եւ Կոսովոյում, բոլոր տարածաշրջանային վեճերը հետեւողականորեն Արեւմուտքի կողմից վճռվեցին առանց սերբերի շահերի հաշվի առնման ու նրանց հաշվին:

Ուշագրավ է, որ տարածաշրջանի նորաստեղծ պետություններից սերբերի անջատման ձգտման դեպքերում նրանց գործողությունները խափանվում էին այդ պետությունների (Խորվաթիա, Բոսնիա-Յերցեգովինա) տարածքային ամբողջականության կարգախոսով, ինչը չէր խանգարում ԱՄՆ-ին եւ նրա դաշնակիցներին սատարել Կոսովոյի անջատմանը Սերբիայից՝ հիմնավորված ազգերի ինքնորոշման իրավունքով: Այս անարդարությունից սերբերի դժգոհության անխուսափելի հետեւանքն են հոգեբանական ֆրոստրացիան ու ռեւանշիզմը:

Մոտակա 20-30 տարիներին (այսինքն՝ մինչեւ 2030-2040թթ.) արտաքին թելադրանքով պարտադրված սահմանների վերանայման ձգտումը մնալու է սերբական քաղաքական կյանքի կարելոր գործոնը:

Դա չի նշանակում, թե Բելգրադն անհապաղ կպատերազմի Խորվաթիայի, Կոսովոյի, Բոսնիա-Յերցեգովինայի դեմ, բայց այն, որ սերբական քաղաքական ասպարեզում միշտ կլինեն ուժեր, որոնք այսպես թե այնպես այդ հնարավորությունը կքննարկեն, կարելի է համարել արդի սերբական քաղաքական կյանքի արսիոման:

* * *

Դիտարկենք Արեւմտյան Բալկանները տարածաշրջանի հյուսիսից հարավ՝ հաջորդաբար:

Սլովենիա: Այն գործնականում միատարր պետություն է՝ առանց համատեղ ապրող ազգային փոքրամասնության, որը ձգտի սահմանների վերանայման: Միակ միջպետական վեճը, որ

նա ունի՝ Խորվաթիայի հետ Պիրանյան ծոցում ջրային սահմանափակման շուրջ է: Այն ձգվում է 15 տարի, կարող է շարունակվել դեռ շատ երկար եւ ավելի շուտ կարող է դասվել տեղական էկզոտիկային:

Խորվաթիա: 1991-1995թթ. պատերազմից ու սերբ բնակչության գտումներից հետո պետությունը գործնականորեն դարձավ միատարր: Բնակչության վերջին մարդահամարի տվյալներով, Խոշորագույն էթնիկ փոքրամասնության՝ սերբերի քանակը 12 տոկոսից նվազել է մինչեւ 4,5 տոկոս:

Ավելին՝ եթե առաջ սերբերը Խորվաթիայում ունեին համատեղ բնակության շրջաններ, որոնք հայտնի են Կրաինա ընդհանուր անվամբ, ապա ներկայումս հենց այդ վայրերն են ենթարկվել համընդհանուր էթնիկ գտման: Խորվաթիայում մնացած սերբ բնակչությունը քաղաքաբնակ է, որը ցրված է ողջ տարածքով: Նրանք գործնականում չունեն համատեղ բնակության միավորումներ: Միակ բացառությունը Արելեյան Սլավոնիան է (Վուկովարի տարածաշրջան), որը 1996թ. վերջին առանց կռվի փոխանցվեց Ջագրեբի վերահսկողության տակ, ուստի եւ տեղական սերբական համայնքն այնտեղ կարողացավ պահպանվել: Սակայն այս տարածաշրջանը երկրի ծայրամաս է եւ չի կարող Ջագրեբի կամ Դալմացիայի սերբերի համար ձգողության կենտրոնի դերին հավակնել:

Խորհրդարանում սերբերը ներկայացված են ազգային կուսակցությամբ, բայց այն քաղաքական ազդեցություն չունի եւ ավելի շուտ ծառայում է որպես Ջագրեբի ազգային հանդուրժողականության ցուցափեղկ: Սերբական բնակության ավանդական շրջանները մինչեւ այժմ զգալի չափով դատարկ են: Ընդ որում, Կրաինայից փախստականները սեփականության իրավունքից հրաժարման փոխարեն նախընտրում են դրամական փոխհատուցումները, որոնց միջոցները տրամադրում է ԵՄ-ը: Տեսանելի ապագայում սերբական ռեւանջի ենթադրական փորձը մնում է խիստ անհավանական՝ նախեւառաջ, Բելգրադի ռազմական ներուժի որակական դեգրադացման շնորհիվ:

Ներկա պահին առավել նկատելի խնդիր է մնում մյուս փոքրամասնությունը՝ իստրիացիները (Դալմացիայի՝ առաջին հերթին, Իստրիա թերակղզու իտալացիները եւ իտալականացված բնակչությունը): Նրանց թվաքանակը շուրջ 200 հազար է, նրանք

համատեղ են տարաբնակեցված եւ պոտենցիալ կերպով կարող են ապավինել հարեւան Իտալիայի աջակցությանը:

Խոսքն այստեղ տարածաշրջանային ինքնության մասին է, իսկ 1994 թվականից Իտալիայի, Սլովենիայի ու Խորվաթիայի հարեւան մարզերը համագործակցում են «Իստրիա» եվրատարածաշրջանի շրջանակներում: 1990-ականների ընթացքում տեղական իշխանությունը գտնվում էր «Իստրիական դեմոկրատական համաժողով» տարածաշրջանային կուսակցության ձեռքում, որի պահանջները հիմնականում հանգում էին տարածաշրջանային մեծ ինքնավարության եւ նշակութային խնդիրների:

Բոսնիա-Յերցեգովինա: Այս երկիրը, լինելով արհեստական պետական կազմավորում, որակապես տարբերվում է իր հարեւաններից. այն գոյատևում է բացառապես մշտական արտաքին կառավարման եւ ՆԱՏՕ-ի ու ԵՄ-ի կողմից վերահսկվող խաղաղապահ զորակազմի շնորհիվ:

Չեւականորեն խոսքը համադաշնության մասին է, որն արտաքին կառավարիչները հետեւողականորեն վերածում են դաշնության՝ համադաշնության սուբյեկտների լիազորությունները զուգահեռաբար փոխանցելով կենտրոնական կառավարությանը: Չնայած 13-ամյա ջանքերին, Բոսնիա-Յերցեգովինան նախկինի պես մնում է որպես երկու մասերի՝ Սերբական Հանրապետության եւ Բոսնիա-Յերցեգովինայի Դաշնության (ըուսական առօրյա գործածությունում՝ մուսուլմանա-խորվաթական դաշնություն) արհեստական միավորում:

Բոսնիա-Յերցեգովինայի սերբերը մշտապես խոչընդոտում են երկրում իշխանության կենտրոնացման գործընթացին ու լիազորությունների փոխանցմանը կենտրոնական կառավարությանը: Եվ չնայած քաղաքական վերնախավի փոփոխությանը, որն անցկացվեց Արեւմուտքի ճնշման տակ, այն շարունակվում է: Այսպես. արեւմտամետ Աճկախ սոցիալ-դեմոկրատների միությունը, որը փոխարինեց Սերբական դեմոկրատական կուսակցությանը, այժմ նույնքան անշեղորեն պայքարում է Բոսնիայի սերբերի պետականության պահպանման համար: Դրա պատճառներն են ինչպես բոսնիական համայնքների հարաբերություններում պահպանվող լարվածությունն ու կոնֆլիկտայնությունը, այնպես էլ վերջին 15 տարիներին տեղական սերբական վերնախավի մոտ ձեւավորված՝ սեփական

պետության գոյության հանդեպ սովորությունը եւ այն պահպանելու շահագրգռվածությունը: Սերբական պետության բնակչությունը շուրջ 1,5 մլն է (Բոսնիա-Յերցեգովինայի 4 միլիոնանոց ազգաբնակչության 1/3-ից ավելին), տարածքը՝ ընդհանուր պետության 49 տոկոսը:

Այս դեպքում ինչպիսի՞ն են մեծ Բոսնիայից Սերբական Յանրապետության անջատման հնարավորությունները: Ներկա պահին դրանք մեծ չեն, որովհետեւ անջատմանը եռանդագին հակազդում են ԵՄ-ն ու ՆԱՏՕ-ն: Կոսովոյի անկախության հռչակման նախապատրաստման պահին շատ էին բանավեճերը, թե կհետեւեն, արդյոք, Բոսնիայի սերբերը Պրիշտինայի օրինակին: Այդ հնարավորությունը հարուցեց ԵՄ ու ԱՄՆ որոշ անհանգստությունը: Վերջիններիս ուժեղ ճնշման տակ Բոսնիայի սերբերի անդրադարձը հասցվեց չափազանց համեստ ձեւաչափի: Նրանք խանգարեցին Բոսնիային ճանաչել Կոսովոյի անկախությունը, բայց չհանդգնեցին հռչակել բուն Սերբական Յանրապետության անջատումը:

Սերբական Յանրապետությունից բացի, անջատողականության համար շատ լուրջ ներուժ է առկա նաեւ մուսուլմանախորվաթական դաշնության ներսում: Այն ունի բարդ կառուցվածք. 10 կանտոն՝ մուսուլմանական, խորվաթական եւ խառը: Յուրաքանչյուր կանտոնում եւ դաշնային մակարդակում պաշտոնների միջհամայնքային բաժանման շատ բարդ համակարգ է: Այստեղ հիմնական դժգոհությունը բխում է խորվաթներից, որոնք 1990-ական թվականներին ստիպված եղան հրաժարվել սեփական պետական կառուցվածքից (Յերցեգ-Բոսնա): Կոսովոյի անկախության հռչակումը կյանքի կոչեց հանուն «3-րդ տարածաշրջանի» ստեղծման շարժումը, որը հավաքեց շուրջ 100 հազար ստորագրություն:

Թեեւ խորվաթական համայնքը, համենայնդեպս՝ նրա մի մասը, ունի արտահայտված անջատողական մտայնություն, սակայն քաղաքական մեծ հավակնությունների դրսեւորումը նրա համար հնարավոր է միայն մետրոպոլիայի՝ խորվաթիայի օգնությամբ, որի իշխանությունները տվյալ պահին շահագրգիռ չեն տարածաշրջանային ճգնաժամերի նոր խորացմամբ ու ԵՄ-ի հետ իրենց հարաբերությունների լարմամբ: ԵՄ դիրքորոշումը պարզ է եւ հասկանալի՝ Բոյոսելը հանդես է գալիս Բոսնիայի հետագա մասնատման դեմ. համապատասխանաբար՝ խորվաթ-

թական այս նախաձեռնությունն առայժմ մնում է կախված սպառնալիք:

Բոսնիան մնում է որպես ծայրաստիճան անկայուն կազմավորում, որը դատապարտված է փլուզման՝ տարածաշրջանում արտաքին ռազմաքաղաքական ներկայության որեւէ թուլացման դեպքում:

Չեռնոգորիա: Բալկանյան նոր պետություններից ամենափոքրը (բնակչությունը՝ շուրջ 650 հազար) կանգնած է իր կայունությանը սպառնացող ամբողջ շարք վտանգների առջև. հարավային մասի ալբան բնակչությունը (4,5 տոկոս) եւ արեւելքի մուսուլման-սանջակիները (15 տոկոս): Այս ամենը խորացվում է բուն չեռնոգորցիների բաժանմամբ, որոնց մոտ կեսը ձգտում է հարեւան Սերբիա եւ իրեն համարում է սերբ: Պատահական չէ, որ 2006թ. մայիսի անկախության հանրաքվեի ելքը վճռվեց ալբանական ու սանջակյան փոքրամասնության դիրքորոշմամբ: Հարկավոր է հաշվի առնել, որ Չեռնոգորիայից գաղթածների թիվը Սերբիայում, տարբեր գնահատումներով, հասնում է նվազագույնը միլիոնի: Այս ամենը նոր պետությանը տարածաշրջանում ցանկացած էթնոքաղաքական սրացման նկատմամբ դարձնում է չափազանց խոցելի:

Սերբիա: Կոսովոյի ու Մետոխիայի բռնի անջատումից բացի, որը կատարվեց ինչպես 1999թ. ԱՄՆ եւ ՆԱՏՕ նրա դաշնակիցների ռազմական ագրեսիայի, այնպես էլ Արեւմուտքի քաղաքական ճնշման արդյունքում, Սերբիան կանգնած է մի շարք պոտենցիալ էթնոտարածքային սպառնալիքների առջև՝ միաժամանակ հանդիսանալով ինչպես իռեդենտիզմի սուբյեկտ (Սերբական Հանրապետության եւ Չեռնոգորիայի հետ վերամիավորման, Կոսովոյի նկատմամբ ինքնիշխանության վերականգնման ձգտում), այնպես էլ անջատողականության օբյեկտ:

Վոյեվոդինա: Երկրի հյուսիսի այս ինքնավար մարզում բնակվում է զգալի հունգար փոքրամասնություն՝ 290 հազար, որը պատմականորեն ձգտում է հարեւան Հունգարիա: Մինչեւ այժմ սերբերի ու հունգարների հարաբերությունները ծանրացած չեն հակամարտություններով (ամհամեմատելի են սերբ-ալբանականի հետ): Այդ լարվածությունը կրում է պոտենցիալ բնույթ, քանզի ազգային փոքրամասնության առկայությունն օբյեկտիվորեն ստեղծում է պայմաններ ԵՄ միջամտության համար, որի անդամ է

հանդիսանում Բուդապեշտը: Հարկավոր է հաշվի առնել նաև «ինքնավարական» տրամադրությունների տարածվածությունը երկրամասի հենց սերբական համայնքի մի մասում, որը ձգտում է թուլացնել Բելգրադի ազդեցությունն իր գործերին: Վոյեվոդինան Սերբիայի առավել բերրի եւ տնտեսապես զարգացած մարզն է:

Սանջակ: Այն պատմական, այլ ոչ թե վարչական մարզ է, որն ընդգրկում է Սերբիայի ու Չեռնոգորիայի սահմանակից շրջանները, Օսմանյան կայսրության Նովոպազարյան սանջակը: Սանջակի բնակչության մեծ մասը կազմում են իսլամացած սերբերը (140 հազար կամ ողջ երկրի բնակչության 2 տոկոսը), որոնք օգտագործում են «բոշնյակներ», «սանջակլիներ» ինքնանունները: Թեև ներկա պահին սանջակյան որոշ առաջնորդներ բավական ինտեգրվել են բելգրադյան կառավարող վերնախավին՝ լինելով Դեմոկրատական կուսակցության գործընկերներ, սակայն չի կարելի բացառել լարվածության ծավալումը տարածաշրջանում: Առավել եւս, որ վերջին տարիներին սերբական Սանջակում աճում է վահաբականների ակտիվությունը, որոնք ձգտում են վերահսկողություն հաստատել շրջանի իսլամական կառույցների վրա: Վահաբականների պարբերական ակտիվությունը հանգեցնում է ոստիկանության հետ զինված բախումների, ինչը, հետաքրքրության ամկայության դեպքում, կարող է արտաքին միջամտության համար որպես առիթ օգտագործվել: Պատմականորեն Սանջակը հանդիսանում է յուրատեսակ «գորշ գոտի», որտեղ զարգացած են կեղծված ապրանքների արտադրությունը (ջինսեր, սիգարետներ) եւ մաքսանենգությունը: Տարածաշրջանն աշխարհագրորեն ներկայացնում է առանձնահատուկ միջանցք, որը միացնում է Կոսովոյի ալբանական շրջանները Բոսնիայի հետ՝ այն դարձնելով Բալկաններում «կանաչ ուղղաձիգի»՝ Թուրքիայից մինչեւ Բոսնիա իսլամական տարածքների շղթայի հանգույց:

Հարավային Սերբիա: Այն Պրեշեյան հովիտն է Սերբիայի ծայր հարավում: Բուն Կոսովոյի սահմաններից դուրս՝ ալբաններով բնակեցված (մոտ 50 հազար) տարածաշրջան է: 2000-2001թթ. Պրեշեյան հովիտը դարձավ սերբ ոստիկանների եւ Կոսովոյում տեղակայված ալբան գրոհայինների բախումների գոտի՝ տարածաշրջանի վրա վերահսկողության համար: Կոնֆլիկտը դադարեցվեց ՆԱՏՕ ուժերի միջամտության շնորհիվ, որոնք պնդում էին տարածաշրջանում խառը ոստիկանության

ստեղծման եւ ավբանների քաղաքական ներկայացուցչության ընդլայնման շուրջ փոխզիջման հասնելու հարցում:

Այս անջատողական մտայնությունների միաժամանակյա կենսագործման դեպքում Սերբիային սպառնում է երկրի առավել զարգացած ու բերրի շրջանների կորուստ եւ վերադարձ 1912թ. սահմաններին:

Մակեդոնիա: Եթե մինչեւ 1999թ. մակեդոնյան պետականության գլխավոր խնդիրը Յունաստանի հետ պետության անվան շուրջ վեճն էր, ապա սահմանակից Կոսովոն ՆԱՏՕ զորքերի եւ տեղի ավբանական զինյալների խառը վերահսկողության տակ փոխանցման պահից առաջին պլան ելան ավբանական համայնքի աճող հավակնությունները:

Այսօր Մակեդոնիան փաստացիորեն մասնատված երկիր է: Ալբանները, որոնք 2004թ. մարդահամարի տվյալներով կազմում են շուրջ 2 միլիոնանոց պետության 25 տոկոսը, վերահսկում են երկրի՝ Կոսովոյին սահմանակից արեւմտյան շրջանները: Ըստ 2001թ. համաձայնագրի, ավբանական համայնքն ընդլայնված ներկայացուցչություն ստացավ նաեւ իշխանության հանրապետական մարմիններում: Վերջին տասնամյակների ընթացքում մակեդոնյան ավբանները կողմնորոշվեցին դեպի իրենց կոսովցի ազգակիցները. նրանց շատ առաջնորդներ հանդիսանում են Պրիշտինայի համալսարանի շրջանավարտներ, իսկ 2001թ. ընդհարումներին կոսովո-մակեդոնյան սահմանի երկու կողմից էլ ամենաակտիվ մասնակցությունն են ունեցել կոսովցի զինյալները:

21-րդ դարի առաջին տասնամյակի ավարտին Մակեդոնիայի սահմանների անձեռնմխելիության միակ երաշխիքը ԵՄ ու ՆԱՏՕ բարի կամքն է: Եթե Բոյոսելեն անհրաժեշտ համարի ավբանների հետ իր հարաբերությունների շրջանակներում գնալ Սկոպյեի հանրապետության սահմանադրության կամ սահմանների վերանայման, մակեդոնացիները, թերեւս, ստիպված կլինեն հաշտվել դրա հետ:

Ալբանական դիրքերի հետագա ամրապնդումը Մակեդոնիայում հղի է ընդհանուր տարածաշրջանային ճգնաժամով, քանզի այդ տարածքը պատմականորեն եղել է Բուլղարիայի, Յունաստանի, Սերբիայի միջեւ կռվախնձոր, ու նրա կարգավիճակի եւ/կամ սահմանների վերանայումը, մեծ հավանականությամբ, կարող է ճգնաժամի մեջ ներքաշել նաեւ այլ սահմանակից երկրներ:

* * *

Այսպիսով, վեճերի սպեկտրը Արեւմտյան Բալկաններում լայն է, եւ մոտակա 20-30 տարիներին այստեղ սահմանների հետագա վերաձեւման համար իրական մեծ ներուժ կա:

Արեւմուտքի կողմից կոսովցի ալբաններին սեփական պետականութիւն պարգեւելը հանդիսանում է այդ գործընթացի կարեւորագոյն խթանիչը:

«Հանրապետական» 2008թ., թիվ 5

POST-KOSOVO. ՀՅՈՒՄԻԱԱՅԻՆ ԵՎՐՈՊԱ

Ալեքսեյ Տերեշչենկո

Հյուսիսային Եվրոպայում մոտալուտ փլուզման վտանգի առաջ կանգնած են երկու պետություն՝ Մեծ Բրիտանիան և Բելգիան: Հյուսիսի պետությունների մեծ մասում տարածաշրջանային շարժումները կրում են հիմնականում ազգագրական բնույթ: Նիդեռլանդներում, Գերմանիայում ու Շվեյցարիայում դա, ըստ ամենայնի, կապված է նախելառաջ նրա հետ, որ առկա քաղաքական համակարգի շրջանակներում տարածաշրջաններն արդեն իսկ ունեն լայն իրավունքներ և ինքնավարության հետագա ընդարձակման համար պայքարի անհրաժեշտություն չեն տեսնում:

Շվեյցարիայում անջատողական հակամարտություններ չկան: Չնայած ֆրանկախոսների և գերմանախոսների միջև տարածայնություններին, Ռոմանդիայի (ֆրանկալեզու Շվեյցարիայի) մշակութային ինքնավարությունից բացի, ոչ մի անգամ որեւէ այլ հարց չի ծագել:

Փոխարենը՝ մի քանի տասնամյակ տեւեց սոցիալական, կրոնական ու լեզվական հենքով հակամարտությունը Բեռնի բողոքական կանտոնում: 1979թ. կանտոնի հյուսիսարեւմտյան հատվածն անջատվեց, և առաջացավ Յուրա նոր կաթոլիկ կանտոնը: Սակայն պայքարը շարունակվում է, որովհետեւ կանտոնների միջև սահմանը կաթոլիկներին չի բավարարել: Չնայած նրան, որ հակամարտության բոլոր մասնակիցները լոյալ են եղել Շվեյցարական Համադաշնության նկատմամբ, սահմանների վերանայման փաստն առկա է:

Ավստրիայում միակ փոքրամասնությունը, որ իր մասին հայտարարում է, սլովեններն են, որոնք ապրում են Կարինտիայի հարավ-արեւելքում: Նրանց «Էնոտնա Լիստա» կուսակցությունը Ազատ եվրոպական դաշինքի մասնակից է: Սակայն Կարինտիայում սլովեն բնակչության տոկոսը չափազանց աննշան է, որպեսզի նրանք որեւէ ակնառու դեր խաղան:

Գերմանիան, չնայած իր ծանր անցյալին, բավականին միատարր երկիր է: Միակ տարածաշրջանը, որտեղ առկա է նկատելի անջատողական շարժում, Բավարիան է՝ Գերմանիայի

ամենահարուստ երկրամասը: Սակայն Բավարական կուսակցությունը 1962 թվականից խորհրդարան չի անցնում:

Ալեմանյան անջատողականությունը երկրորդ աշխարհամարտից հետո ճանաչված շարժում էր: Խոսքը գնում էր Գերմանիայից ալեմանների՝ Բադենի, Վյուրթեմբերգի ու հարեւան երկրամասերի բնակչության մի մասի անջատման եւ, ըստ ամենայնի, նույնալեզու եղբայրների՝ գերմանալեզու Շվեյցարիայի եւ ավստրիական Ֆորարլբերգ մարզի հետ նրանց միավորման մասին: Սակայն ներկայումս ալեմանյան շարժումից մնացել է սոսկ մշակութային բաղադրիչը:

Դանիան հավակնում է Ֆլեմսբուրգ քաղաքին, որը գտնվում է Գերմանիայի տարածքում, բայց բնակեցված է դանիացիներով: Սա Շլեզվիգի այն հողերի մնացուկն է, որոնք նվաճվել էին Բիսմարկի կողմից ու երկրորդ աշխարհամարտից հետո վերադարձվել Դանիային: Եվրամիությունն ու Շենգենյան տարածությունն այս երկու պետությունների մտնելուց հետո կոնֆլիկտը խաղաղվել է, բայց մնում է հրատապ:

Նիդեռլանդներում միակ տարածաշրջանային շարժումը Ֆրիսլանդիա նահանգի տարածքում է: Սակայն խոսքը միայն մշակութային ինքնավարության մասին է: Վերջերս ֆրիզները ազգային փքրամասնություն ճանաչվեցին նաեւ Գերմանիայում՝ Դիտմարշ մարզում, որտեղ, ինչպես եւ Ֆրիսլանդիայում, շատերը մինչ այժմ տիրապետում են ֆրիզերեն լեզվին:

Ներկա պահին Եվրոպայի ոչ մի երկրում, անջատողականության առումով, չկա այնպիսի ծանր իրավիճակ, ինչպիսին Բելգիայում է: Բելգիացիների մեծամասնությունը խիստ հավանական է համարում երկրի տրոհումը Ֆլանդրիայի ու ֆրանկալեզու Վալոնիայի: Այն, անշուշտ, առաջին հերթին, պայմանավորված է Բելգիայի բարդ պատմությամբ:

Երբ 1830թ. Բելգիան Նիդեռլանդներից անկախություն ստացավ, նիդեռլանդական ամեն ինչ ենթարկվեց բռնությունների: Ընդ որում՝ պետության ղեկավարներն ուշադրություն չդարձրին այն իրողությանը, որ բնակչության կեսը (այսինքն՝ ֆլամանդացիները) խոսում էին նիդեռլանդերենի տարատեսակով: 100 տարի ֆրանսերենը դարձավ Բելգիայի միակ պետական լեզուն: Ֆրանկալեզու բնակչությունը գրավեց գերիշխող դիրքեր ինչպես քաղաքականության, այնպես էլ տնտեսության մեջ. Հարավային Բելգիան, իր երկաթահանքերով, դարձավ Եվրոպայի ամենա-

գարգացած արդյունաբերական շրջանը: Արդյունքում՝ 19-րդ դարի վերջին էթնիկական դիմակայությանն ավելացավ սոցիալ-քաղաքականը. եթե բանվորական Վալոնիայում ընտրություններում հաղթում էին սոցիալիստները, ապա նահապետական Ֆլանդրիան միշտ դրսևելուում էր իր պահպանողականությունը: Ամենահետաքրքիրն այն է, որ նման տարանջատումը մինչ օրս պահպանվել է:

Կուտակված փոխադարձ վիրավորանքները, որոնք երկրորդ աշխարհամարտին խորացան ֆլամանդացիների զանգվածային կոլաբորացիոնիզմով, հանգեցրին նրան, որ արդեն 40-ական թվականներին բարձրացվեց Բելգիայի ամբողջականության հարցը:

Այն ժամանակ հենց ֆլամանդացիների պահպանողականությունը թույլ տվեց Բելգիային պահպանել թագավորին՝ բելգիական միասնության գլխավոր երաշխավորին: Նիդեռլանդերեն լեզուն իր կարգավիճակով հավասարեցվեց ֆրանսերենին:

Սակայն շուտով քաղաքական ու տնտեսական իրադրությունը խիստ փոխվեց: Ծանր արդյունաբերության կարելությունն ընկավ, եւ բելգիական տնտեսությունը մեծ չափով վերակողմնորոշվեց դեպի տրանզիտը, ինչը հանգեցրեց Յարավային Բելգիայի հետամնացության եւ Ֆլանդրիայի տարածքում գտնվող նավահանգիստների ծաղկման: Ներկայումս Ֆլանդրիան զգալիորեն ավելի հարուստ է, քան Վալոնիան, եւ անջատողականների հիմնական փաստարկներից մեկը (ֆրանկախոսների կողմից հալածանքների մասին հիշողության հետ միասին) «վալոն ձրիակերներին» կերակրելու ցանկություն չունենալն է: Այն ժամանակ, երբ Վալոնիայում ընդամենը 12 տոկոսն է արտահայտվել Բելգիայի տրոհման օգտին, Ֆլանդրիայում անկախության կողմնակիցները շուրջ 40 տոկոս են:

Գոյություն ունեն մի շարք կուսակցություններ, որոնք հանդես են գալիս Ֆլանդրիայի անկախության օգտին: Առավել ազդեցիկներից է «Ֆլամանս Բելանգ» ծայրահեղ աջ կուսակցությունը, որը Ֆլանդրիայի անկախության եւ Նիդեռլանդների ու Ֆրանսիական Ֆլանդրիայի հետ դաշնության ստեղծման կոչ է անում: Կուսակցությունն իր առջեւ դրել է նաեւ այլ նպատակներ. լիակատար եւ անվերապահ համամերում բոլոր նրանց, ում մեղադրել են Հիտլերի հետ համագործակցության մեջ,

Ներգաղթի սահմանափակում, հատուկ կարգավիճակից ֆրանսերեն լեզվի զրկում եւ այլն:

Վալոնիայում, իր հերթին, կան կուսակցություններ, որոնք հանդես են գալիս Բելգիայից անջատման ու Ֆրանսիայի հետ միավորման օգտին: Սակայն դրա կողմնակիցների թիվը մեծ չէ:

Ըստ երեւութին, հիմնական գործոնները, որոնք պահում են Բելգիան քայքայումից, թագավորն է եւ Բոյուսելը: Թագավորին անվանում են՝ «միակ բելգիացին վալոնների ու ֆլամանդացիների երկրում», իսկ ֆրանկալեզու Բոյուսելը գտնվում է ֆլամանդական տարածքում: Միանգամայն անհասկանալի է, թե Բելգիայի փլուզման դեպքում ինչ պետք է անել Բոյուսելի հետ. ամենայն հավանականությամբ, Եվրոպայի մայրաքաղաքն այս դեպքում կվերածվի վալոնյան անկլավի կամ կլինի «ազատ քաղաք»:

Վալոն-ֆլամանդական հակասությունների խորապատկերի ներքո, սովորաբար, մոռանում են Բելգիայում եւս մեկ ազգային խմբի՝ գերմանալեզու բելգիացիների առկայության մասին:

1918թ., Առաջին աշխարհամարտի արդյունքում, Բելգիային միացվեց Էյփեն-Մալմեդի շրջանը, որտեղ բնակչության մեծ մասը գերմանացիներ են: Ներկայումս նրանք Բելգիայի բնակչության 5 տոկոսից ավելին չեն, բայց ցանկանում են, որպեսզի իրենց ճանաչեն որպես Բելգիայի չորրորդ իրավահավասար շրջան: Նրանք լարված հարաբերություններ ունեն ինչպես ֆլամանդացիների, այնպես էլ վալոնների հետ:

Վերջին տասնամյակներին անսպասելիորեն սրվեցին անջատողականության խնդիրները Մեծ Բրիտանիայում:

Շատ դարեր անգլոսաքսերը գերիշխել են Բրիտանական կղզիներում՝ ամեն կերպ հպատակեցնելով ու ճնշելով կելտերին: Այժմ կելտական մշակույթը՝ ժամանակակից երիտասարդության շրջանում ամենաշատ ժողովրդականություն վայելողներից մեկը, հզոր վերածնունդ է ապրում: Կելտական աշխարհի միասնության համար պայքարում է Կելտական լիգան, որը միավորում է «վեց ազգերի»՝ Իռլանդիան, Շոտլանդիան, Ուելսը, Բրետանը, Կոռնուոլը եւ Մեն կղզին: Նրա նպատակն է կելտերեն լեզվի զարգացումը, կելտական ժողովուրդների համագործակցության կազմակերպումն ու պայքարը նրանց քաղաքական, մշակութային, սոցիալական եւ տնտեսական ազատության համար:

Կելտական լիգայի առաջնահերթությունների թվում են Իռլանդիայի միավորումը, Լուար-Ստլանտիկ դեպարտամենտի

վերադարձը Բրետանին եւ Շոտլանդիայի անկախությունը: Գործի է դրվել նաեւ Կանադայի, Պատագոնիայի եւ Ավստրալիայի կելտական սփյուռքը:

Կելտական աշխարհն այնքան հրապուրիչ է, որ Գալիսիան ու Պադանիան եւս ձգտում են կապ գտնել կելտերի հետ:

Մեծ Բրիտանիան հայտնվել է ծանր դրության մեջ, քանզի իր տարածքի բոլոր անջատողական շարժումները կելտական են:

Դրանցից ամենահինը եւ ամենաճանաչվածը Օլսթերն է: 1921թ., երբ Իռլանդիան ստացավ անկախություն, Օլսթերի ինը կոմսություններից վեցը մնացին անգլիացիների իշխանության ներքո: Օլսթերն աստիճանաբար բաժանվեց երկու անհաշտ ճամբարների՝ ազգայնական կաթոլիկների եւ ունիոնիստ բողոքականների («օրանժիստներ»), որոնք վերջին հաշվով վերածվել են երկու ինքնամփոփ ու միմյանց նկատմամբ թշնամական համայնքների: Անցյալ դարի 60-90-ական թվականներին Իռլանդական հանրապետական բանակն անկախության հասնելու նպատակով ահաբեկչական գործողություններ էր անցկացնում: Արդյունքում՝ զոհվեց շուրջ 4 հազար մարդ: Կրակի դադարեցման նախին համաձայնագիրը կնքվեց 1997թ.: Արդեն այն ժամանակ ձեռք բերված փոխգիշման համաձայն, օլսթերցիները կարող են ընտրել բրիտանական կամ իռլանդական քաղաքացիություն: 1998թ. Յիուս. Իռլանդիան ունեցավ իր Օրենսդիր ժողովը: Այնուամենայնիվ, տարածաշրջանը հեռու է խաղաղությունից, եւ շատերը շարունակում են հանդես գալ Մեծ Բրիտանիայից անջատման ու Իռլանդիայի հետ միավորման օգտին: Ընդ որում, վերջին երկու տասնամյակներին երեւան են եկել մի շարք շարժումներ, որոնք հանդես են գալիս Օլսթերի լիակատար անկախության՝ նրա համար «երրորդ ուղու» օգտին:

Սակայն այսօր իրավիճակն անհամեմատ ավելի լուրջ է Շոտլանդիայում:

Անջատողական Շոտլանդական ազգային կուսակցությունը շոտլանդական խորհրդարանի ընտրություններին հավաքեց ձայների 37 տոկոսը, ինչը ցույց է տալիս, թե հասարակության մեջ որքան ժողովրդականություն են վայելում անկախության գաղափարները: «Independence First» շարժումը պահանջում է հանրաքվեի անցկացում եւ շոտլանդական անկախ պետության ստեղծում: Իր դերն է խաղում նաեւ Յիուսիսային

ծովում, Շոտլանդիայի ափերի մոտ գտնվող նավթային շելֆի առկայությունը:

Անջատման հակառակորդներն ընդգծում են այն դերը, որ Բրիտանական կայսրության ու Համագործակցության կայացման գործում խաղացել են շոտլանդացիները եւ այն ազդեցությունը, որ նրանք կարող են ունենալ համաշխարհային գործերում՝ մասնակցելով մեծ տերության կառավարմանը:

Ուելսում անկախության գաղափարն առայժմ հրապուրում է լսարանի մոտ 12 տոկոսին, բայց այն հետզհետե աճում է:

50-60-ական թվականներին Ուելսում գոյություն ունեին նույնիսկ մի քանի ահաբեկչական կազմակերպություններ, որոնք պայթեցնում էին ջրնուղներն ու էլեկտրահաղորդման գծերը: Այժմ ուելսյան շարժումը գործում է սահմանադրական շրջանակներում:

Ներկայիս Մեծ Բրիտանիայում, ըստ երեւութին, ամենազարմանալի անջատողական շարժումը Միացյալ Թագավորությունից Անգլիայի անկախության համար շարժումն է: Այն խթան ստացավ 1998թ. հետո, երբ Շոտլանդիան, Հյուս. Իռլանդիան եւ Ուելսն ստացան իրենց Օրենսդիր ժողովները: Անգլիացիներն իրենց անարդարացիորեն շրջանցված են զգում, եւ դա հարեւաններից ազատվելու ցանկություն է ծնում, որոնք իրենց ներքին որոշումներն ինքնուրույն են ընդունում, իսկ համաբրիտանական խորհրդարանի որոշումների վրա կարողանում են ազդել:

Վերջին տարիներին մեծ թափ է հավաքում ինքնավարական շարժումը Կոռնուոլում, որտեղ կելտ բնակչությունը (որը մինչեւ վերջ չի ուծացվել) ապրում է իր մշակույթի ու լեզվի վերածնունդը: 2001թ. Կոռնուոլի բնակչության 7 տոկոսն իրեն ընդունեց ոչ թե բրիտանացի, այլ կոռնուոլցի: Կոռնուոլի անկախության մասին խոսք չի գնում, սակայն տեղի բնակչությունը պահանջում է ճանաչել իրեն որպես բրիտանական կղզիների հիմնգերող բնիկ ժողովուրդ եւ ունենալ սեփական Օրենսդիր ժողով: Գոյություն ունեն առանձին ահաբեկչական կազմակերպություններ, որոնք սպառնում են ամեն «անգլիականին», բայց առայժմ իրենց սպառնալիքները գործի չեն դրել:

Անջատողական շարժումներ կան նաեւ Մեն կղզում, որը Եվրամիության կազմում չէ ու հասել է նրան, որ կղզի մտնելու համար հարկավոր է մուտքի առանձին արտոնագիր: Կան անջատողականներ եւ Ուայթ կղզում, որոնք վիճարկում են 1293թ.

անգլիական թագավորին կղզիների վաճառման սահմանադրականությունը: Սակայն նրանց ժողովրդականությունը փոքր է:

Սկանդինավյան երկրների տարածքում գոյություն ունի երկու ճանաչված անջատողական տարածաշրջան: Դրանք Ֆարերյան եւ Ալանդյան կղզիներն են:

Ի տարբերություն Իսլանդիայի, Ֆարերյան կղզիները չկարողացան Դանիայից անկախություն ստանալ: Թեեւ 1946թ. հանրաքվեին ֆարերցիների մեծամասնությունն արտահայտվեց անկախության օգտին, դանիական թագավորը դրեց իր վետոն՝ պատճառաբանելով, թե հանրաքվեին մասնակցել է կղզիների բնակչության սոսկ երկու երրորդը: Այնուամենայնիվ, ֆարերցիներին հաջողվեց հասնել սեփական լեզվի ու դրոշի ճանաչմանը:

Ֆարերյան կղզիները հրաժարվեցին մտնել Եվրոպական միություն՝ այդպիսով խուսափելով ձկան որսի քվոտաներից: Ներկայումս ֆարերցիների շրջանում անկախության կողմնակիցները կազմում են բնակչության շուրջ կեսը: Ֆարերյան կղզիներ լողացող ցանկացած նավաստի գիտի, որ պետք է խուսափել դանիական դրոշներից եւ ավելի լավ է խոսել անգլերենով:

Ալանդյան կղզիները Ֆինլանդիայի տարածք են՝ բնակեցված առավելապես շվեդներով: Նրանք ունեն լայն ինքնավարություն, սեփական փոստային նամականիշներ ու ոստիկանություն: «Ալանդյան կղզիների ապագա» անջատողական կուսակցության ժողովրդականությունը հետզհետե աճում է. վերջին ընտրություններին նրանք ստացան քվեների 8 տոկոսը:

Գրենլանդիայի համար, որին լիովին բավարարում է իրեն տրամադրված լայն ինքնավարությունը, անկախության հարց չկա (այն նույնպես Եվրամիության կազմում չէ):

Վերջում՝ տարածաշրջանային երկու շարժումների մասին, որոնք ավելի շուտ կրում են մշակութային-լուսավորչական բնույթ: Դրանցից մեկը Սկանիան է, որն իր մեջ ընդգրկում է Հալանդը, Բլեքինգեն եւ Սկոնեն՝ Հարավային Շվեդիայի երեք նահանգները, որոնք ընդհուպ մինչեւ 17-րդ դարը մնացել են դանիական իշխանության տակ, ինչպես նաեւ դանիական Բոռնհոլմ կղզին: Պայքարը գնում է տարածաշրջանային մշակութային ինքնության վերականգնման համար:

Մյուս շարժումը էթնիկական է: Խոսքը սաամների մասին է, որոնք բնակեցնում են Նորվեգիայի, Շվեդիայի, Ֆինլանդիայի ու Ռուսաստանի հյուսիսային շրջանները: Անցյալ դարի 80-ական թվականներին ստեղծվեցին սաամ ժողովրդի ազգային դրոշը եւ օրհներգը, իսկ 1989թ. Նորվեգիայում ծնունդ առավ առաջին սաամական խորհրդարանը: Միաժամանակ, ներկա պահին, սաամների հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են՝ նրանց չափազանց փոքրաթիվության պատճառով:

«Հանրապետական» 2008թ., թիվ 6

POST-KOSOVO. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԵՎՐՈՊԱ

Ալեքսեյ Տերեշչենկո

Կոսովոյի նախադեպը չէր կարող աննկատ մնալ Հարավային Եվրոպայի երկրներում:

Անգամ ներկայիս դիմամիկայի պահպանման պարագայում անջատողական շարժումները Եվրոպայի հարավում տարեցտարի ավելի են աշխուժանում: Ճիշտ է, վերջին տարիներին նրանք հիմնականում հրաժարվել են զինված պայքարից, բայց դա, թերեւս, կապված է նաեւ խաղաղ ճանապարհով անկախություն ստանալու հույսերի հետ:

* * *

Իտալիայում կան բազմաթիվ տարածաշրջանային շարժումներ, սակայն այսօր սոսկ դրանցից երկուսը լուրջ հենք ունեն:

Առաջինը Յուլիսային լիգայի շարժումն է: Նրա հիմնական հենակայաններն են Լոմբարդիան, Վենետոն եւ Պյեմոնտը՝ Յուլիսային Իտալիայի խոշոր շրջանները: Դրանցից յուրաքանչյուրում առաջացել են իրենց սեփական ինքնավարական շարժումները: Առաջինը՝ Վենետոյում, որը Իտալիայի կազմի մեջ է մտել 1866թ.: Այնտեղ երբեք չեն դադարել պնդումները, թե Վենետիկը միանգամայն ինքնուրույն քաղաքակրթություն է եւ Իտալիայի կարիքը չունի: Այս շարժումը կրում է վենետիզմ անվանումը:

1980-ական թվականներին Յուլիսային Իտալիայի մի քանի անջատ տարածաշրջանային շարժումները, Ումբերտո Բոսիի գլխավորությամբ, միավորվեցին Յուլիսային լիգայի մեջ: Լիգան հանդես է գալիս Պադանիայի ինքնավարության կամ լիակատար անկախության օգտին:

Թեւ «Պադանիա» բառը նշանակում է Պո գետի հովիտ, այդ անվան տակ հասկացվում է Յուլիսային եւ Միջին Իտալիան (ընդհուպ մինչեւ Տոսկանա եւ Ումբրիա), որը հակադրվում է Հարավին (Հռոմի հետ միասին)՝ որպես կոռուպցիայի, մաֆիայի եւ անբանների թագավորության: Յուլիսում, արդեն դարի առաջին կեսին, չէին սիրում նեպոլցիներին ու սիցիլիացիներին, իսկ այժմ

ճաշել վախճանում են արտասահմանցի ներգաղթյալներից (առաջին հերթին՝ արաբական եւ Արեւելյան Եվրոպայի երկրներից): Լիզայի առաջին հաջողությունը 90-ական թվականների կոռուպցիոն սկանդալներից հետո էր, ուր ներքաշված էր Յոննի կառավարությունը: 1996թ. Լիզան հավաքեց քվեների 10,1 տոկոսը (իսկ Վենետոյում՝ 30 տոկոսը): Դրանից հետո Մանթուայում անգամ հիմնվեց այլընտրանքային խորհրդարան, եւ անցկացվեցին ընտրություններ:

Ծիշտ է, հետո իտալացիների մեծ մասը հիասթափվեց Լիզայից: Քչերն էին ցանկանում Յոննի հետ լիովին խզել կապերը. նրանց միանգամայն բավարարում էր ֆեդերալիզմը, այսինքն՝ սեփական հարկերն իրենց մոտ ծախսելու լայն հնարավորությունը եւ տեղական մարզային կառավարության մեծ անկախությունը:

Այդ իսկ պատճառով 2000թ. Լիզան նույնիսկ դաշինք կնքեց Բեռլուսկոնիի «Առաջ, Իտալիա» կառավարող կուսակցության հետ: Սակայն Լիզայում ձեւավորված է բավական կոշտ ու հետեւողական գաղափարախոսություն: Նա հրաժարվում է մյուս իտալացիների հետ որեւէ ազգակցությունից՝ իր նախնիներ համարելով ցիզալպինյան գալերին. ահա այսպես է Իտալիայում աշխատում կելտական առասպելը:

Լիզայի մյուս խորհրդանիշը առասպելական զինվորն է, որը մարտնչում է Ֆրիդրիխ Բարբարոսայի դեմ:

Լիզայի օրհներգը «Va Pensiero»-ն է՝ Ջուզեպե Վերդիի «Նաբուլոդոնոտոր» օպերայից. հրեա տարագիրների երգչախումբ, որը ողբում է հայրենի երկրի համար:

Յյուսիսային լիզան, որը հասարակական առումով՝ պահպանողական եւ տնտեսական հարցերում, ազատական կուսակցություն է, նախելառաջ նախատեսված է միջին խավի համար: 2006թ. վերջին ընտրություններին այն հավաքեց 4,6 տոկոս, ինչն ամենեւին էլ փոքր չէ՝ հաշվի առնելով, որ այդ տվյալը վերաբերում է ողջ Իտալիային: Պո գետից հյուսիս բնակվող իտալացիների կեսից ավելին Յարավային Իտալիայից անջատումը համարում է օգտավետ, իսկ 20 տոկոսը՝ ցանկալի:

Լիզան ունի արտահայտիչ կարգախոսներ եւ ցուցապաստառներ: Հատկապես տպավորիչ է այն ցուցապաստառը, որին պատկերված է հյուսիսամերիկյան հնդկացի եւ կողքին մակագրություն. «Նրանք (այսինքն՝ հնդկացիները) չկարո-

ղացան սահմանափակել ներգաղթը եւ այժմ ապրում են ռեզերվացիաներում»:

Բացառությամբ Լիզայի, Իտալիայում միակ իսկական հզոր անջատողական շարժումը գտնվում է Տրենտինո-Ալտո Ադիջեում (Հարավային Թիրոլում)՝ տարածք, որը 1920թ. բռնի կերպով անջատվել է Ավստրիայից եւ միացվել Իտալիային: Բնակչության մեծամասնությունը գերմանացի է:

Ներկայումս ընթանում է երկրամասից իտալացիների աստիճանական դուրսմղում, քանզի ամբողջը տնօրինում է գերմանացի մեծամասնությունը՝ փաստացիորեն վերածվելով արտոնյալ դասի: Շատ է դժվարացել իտալացիների ներգաղթը Հարավային Թիրոլ, որովհետեւ այնտեղ չափազանց բարձր են հարկերը, իսկ պետական նպաստները շուտ չեն տրվում: Բայց անգամ այն իտալացիները, որոնք այնտեղ ապրում են, կամաց-կամաց հեռանում են:

Միեւնույն ժամանակ, Հարավային Թիրոլի իշխող կուսակցությունը փորձում է Ավստրիային համոզել օրինագիծ մտցնելու Հարավային Թիրոլի ինքնորոշման անհրաժեշտության մասին՝ այն Հյուսիսայինին վերամիավորելու նպատակով: Ներկայումս ծայրահեղական գործունեությունը մարել է, սակայն 50–80-ական թվականների ընթացքում իրականացվել է 300-ից ավելի ահաբեկչական գործողություն:

Մնացած Իտալիայում շարունակվում է գերիշխել Ռիսորջիմենտոյի՝ 19-րդ դարում իտալական հողերի միավորման մասին պաշտոնական առասպելը, որտեղ իտալական միասնությունը մատուցվում է որպես գերագույն արժեք ու երկրի բարգավաճման միակ նախապայման: Սակայն գրեթե յուրաքանչյուր տարածաշրջան ունի սեփական անջատողական կուսակցությունը:

Վենետիզի մասին վերն արդեն խոսվեց: Լիգուրական ինքնավարական շարժումը պահանջում է Լիգուրիայի ինքնորոշում, որը 700 տարվա անկախությունից հետո անօրինական կերպով միացվել է Պյեմոնտին: Ի տարբերություն Հյուսիսային Իտալիայի մյուս շարժումների, լիգուրականը գովերգում է աշխարհաքաղաքացիությունը՝ Ջենովայի Հանրապետության փառավոր ժառանգությունը:

Անջատողական շարժումներ կան Սարդինիայում եւ Սիցիլիայում, բայց նրանք տեղական ընտրողների ձայների 2-3 տոկոսից ավելին չեն հավաքում:

Տարածաշրջանային շարժումներ կան նաեւ Վալ դ'Աոստում, ուր մեծամասնությունը խոսում է ֆրանկոպրովանսերեն (արպիտաներեն) լեզվով, եւ Ֆրիուլի-Վենետիկ-Ջուլիայում, որտեղ մի քանի սահմանամերձ գյուղեր խոսում են սլովեներենով:

Ի վերջո, չնայած Երկրորդ աշխարհամարտում կրած պարտությանը, դեռ ապրում է իտալական իռեդենտիզմը՝ Իտալիային բոլոր այն հողերի վերամիավորման ձգտումը, որոնք այսպես թե այնպես կապված են իտալական պատմությանն ու մշակույթին: Իտալիայի խոշոր պետական պաշտոնյաների եւ կուսակցական առաջնորդների ելույթներում հաճախ են սպրդում ակնարկներ, թե Իստրիան, ինչպես նաեւ Դալմացիան եւ Կորսիկան բնիկ իտալական հողեր են:

* * *

Իսպանիայում բասկերի շարժումն իր թափով գերազանցում է Իտալիայի ցանկացած անջատողական գործունեությանը: Բասկյան անջատողականության սպեկտրը շատ լայն է, որը միավորում է ծայրահեղ աջից մինչեւ ծայրահեղ ձախ քաղաքական ուժերը: Այն կապված է պատմության հետ:

19-րդ դարում Իսպանիայում պայքար էր գնում կառլականների (աբսոլյուտիստների) եւ ազատականների միջեւ: Քանի որ ազատականները ձգտում էին երկրի ունիֆորմացման, տարօրինակ կերպով այնպես ստացվեց, որ հենց աբսոլյուտիստները պաշտպանեցին բասկերի, Կատալոնիայի եւ Իսպանիայի այլ երկրամասերի հինավուրց արտոնությունները: Ուստի բասկերը պաշտպանեցին կառլականներին, ու երբ կառլիզմն անհետացավ (դա տեղի ունեցավ միայն 20-րդ դարում), բասկյան ազգային շարժման աջ թելը նրանից ժառանգեց կաթոլիկ հոգեւորականության հետ սերտ կապերը: Բասկյան քաղաքական սպեկտրի ձախ թեւն առաջացավ այն քաղաքներում, որոնք 20-րդ դարի սկզբին դարձան արդյունաբերական կենտրոններ (առաջին հերթին՝ Բիլբաոյում): Հենց իրենց ձախ թելի շնորհիվ բասկ ազգայնականները Քաղաքացիական պատերազմում հանդես եկան Հանրապետության կողմից: Իսկ 50-

ական թվականներին ստեղծվեց բասկյան ԷՏԱ ահաբեկչական կազմակերպությունը, որի գործունեության արդյունքում զոհվել է 800-ից ավելի մարդ:

Բասկերի երկիրն ինքնավարություն ստացավ սոսկ 1978թ., Ֆրանկոյի մահից հետո: Այդ ինքնավարությունը շատ լայն է. օրինակ՝ Բասկերի երկիրն ունի սեփական ոստիկանական ուժեր: Սակայն նրանց մեջ այնքան մեծ է ահաբեկիչներին համակրողների տոկոսը, որ Իսպանիայի ՆԳ նախարարությունը նրանց Ինտերպոլի տվյալների բազային մոտ չի թողնում: Ներկայումս ԷՏԱ-ն, ինչպես եւ մյուս անօրինական կազմակերպությունները, շարունակում են գործել: Բասկ ազգայնականների այցեքարտը քաղաքային անկարգություններն են՝ ցուցափեղկերի փշրմամբ, մեքենաների հրկիզմամբ եւ ոստիկանների վրա հարձակմամբ: Գոյություն ունեն նաեւ բազմաթիվ կազմակերպություններ, որոնք պահպանում են հավասարակշռությունն օրինականության եւ անօրինականության սահմանագծին: Նրանց մի մասը (օրինակ՝ «Բատասունա»-ն) արգելվել է, քանզի ընկալվում է որպես ԷՏԱ-ի լեգալ թել:

Իսպանիայում, որտեղ «արյան մաքրությունը» շատ կարեւոր հասկացություն է, բասկերը, որ համարվում են Եվրոպայի մինչհնդեվրոպական բնակչության հետնորդներ, ինքնաբերաբար ստացվում են «ամենազտարյունները»:

Բասկերի երկրից բացի, նրանք հավակնում են նաեւ Նավարային ու ֆրանսիական երկու դեպարտամենտներին: Սակայն Նավարայում նրանք կազմում են բնակչության մեկ երրորդից ոչ ավելին, իսկ բասկյան կուսակցությունը մարզում հավաքել է 23 տոկոս:

Բասկ անջատողականները տարբեր կերպ ընկալեցին կոսովյան անկախությունը: Եթե աջերը ցնծությամբ պաշտպանեցին կոսովցիներին, ապա ձախերը Կոսովոյի ճանաչումը խարանեցին որպես կեղծ եւ ֆաշիստական:

Կատալոնիայում այս հարցում առավել համերաշխություն էր տիրում: Կատալոնյան կառավարությունը միահանուռ պաշտպանեց Կոսովոյի անկախությունը եւ Իսպանիայից պահանջեց ճանաչել այն:

Ներկայումս Կատալոնիան Իսպանիայի ամենազարգացած երկրամասն է, ինչը լրացուցիչ կերպով ազդում է անկախության գաղափարի ժողովրդականության վրա, որը կիսում է բնակ-

չության շուրջ մեկ երրորդը: Կատալոններեն լեզուն իսպաներենը հետզհետե մղում է հետին պլան: Սակայն կատալոնյան շարժումն անհամեմատ ավելի խաղաղ է, քան բասկյանը. կատալոնյան ահաբեկչական կազմակերպություններ այսօր չկան:

Կատալոնյան շարժումն իր արմատներով ձգվում է մինչև միջնադար: Ներկայումս փոխվում են գիտական ուսմունքները՝ գրվում են նոր ծանրակշիռ աշխատություններ, որտեղ ամբողջովին վերանայվում է Պիրենեյան թերակղզու պատմությունը: Կատալոնյան քաղաքակրթությունը դիտվում է որպես իրավահավասար կաստիլյանին, բայց կեղեքված բռնակալ հարեւանների կողմից: Մենագրություններում խոսքը Վալենսիայից մինչև Սիցիլիա կատալոնյան աղեղի մասին է: Սակայն կատալոնցի ազգայնականները չեն հավակնում այդ բոլոր հողերին: Նրանց պահանջները տարածվում են «Կատալոնյան երկրների»՝ բուն Կատալոնիայի հողերի, Վալենսիայի, Արագոնի որոշ սահմանային շրջանների, որտեղ խոսում են կատալոներեն, Զյուսիսային Կատալոնիայի (այսինքն՝ Ֆրանսիական Ռուսիլյոնի), ինչպես նաև Բալեարյան կղզիների եւ Սարդինիայի Ալզեր քաղաքի վրա, ուր մինչ այժմ խոսում են կատալոնյան բարբառով:

«Կատալոնյան երկրներում» այս գաղափարները տարբեր կերպ են ընկալվում: Եթե Բալեարյան կղզիներում դրանք, հիմնականում, ընդունվում են (թեև 70-ական թվականներին գոյություն ուներ շարժում, որը Բալեարյան կղզիների անկախության կոչ էր անում), ապա Վալենսիայում կատալոնյան նկրտումները վրդովմունք են առաջացնում:

Իսպանիայում այլ լուրջ անջատողական շարժումներ չկան, իսկ ահա ինքնավարականներ գործնականում կան յուրաքանչյուր տարածաշրջանում:

Պրանցից ամենաեականն, անշուշտ, գալիսիականն է: Այն նրանով է հետաքրքիր, որ հավակնում է կելտական աշխարհի հետ ծագումնաբանական ազգակցությանը՝ առավել հետևողականորեն, քան Պադանիան: Չնայած նրան, որ գալիսիացիները խոսում են ռոմաներենով, նրանք մասնակցում են կելտական մշակույթին նվիրված բոլոր ցույցերին: Ակտիվորեն զարգանում են գալիսերեն լեզուն ու գալիսիական ինքնագիտակցությունը: Շատերը հանգում են այն եզրակացության, որ հյուսիսային պորտուգալացիներն իրենց ավելի մոտ են, քան իսպանացիները: Իրոք, Զյուսիսային Պորտուգալիայի, ինչպես եւ գալիսիական

մշակույթը համահունչ են կելտական աշխարհին: Միաժամանակ, Իսպանիայից անջատման օգտին հանդես է գալիս գալիս-սիացիների մեկ տոկոսից ոչ ավելին:

Տարածաշրջանային շարժումներն Արագոնում եւ Աստուրիայում հանգում են կրկին իրենց բարբառներով խոսելու եւ մշակութային առումով սեփական առանձնահատկությունը գիտակցելու փորձերին: Կաստիլյան հինգ շրջաններում (Կանտաբրիա, Կաստիլիա եւ Լեոն, Մադրիդ, Լա Ռիոհա եւ Կաստիլիա լա Մանչա) աճում է Մեծ Կաստիլիայի մեջ նրանց միավորման շարժումը, որը կարող է կազմել Իսպանիայի միատարր կորիզը: Լեոնում նույնիսկ առկա են անջատողական շարժումներ, որոնք միջնադարյան Լեոնի թագավորության հողերի միավորման (Լեոնի մարզին Սամորայի, Սալամանկայի եւ անգամ պորտուգալական Բրագանցայի նահանգի միացման) կոչ են անում: Սակայն Աստուրիային լեոնական անջատողականները չեն հավակնում, թեեւ այն նույնպես մտել է Լեոնի թագավորության մեջ, քանզի նախընտրում են չգոթվել աստուրիացիների հետ:

Չգոր ինքնավարական շարժում կա Անդալուսիայում, որտեղ Բասկերի երկրի ու Կատալոնիայի ինքնավարության ճանաչումը զանգվածային փողոցային բողոքներ եւ ցույցեր առաջացրեց, որոնք, վերջիվերջո, հանգեցրին Անդալուսիայի ինքնավարության ճանաչման: Սակայն անկախության համար լուրջ շարժում Անդալուսիայում չկա:

70-ական թվականների վերջին նկատելի անջատողական շարժում կար Կանարյան կղզիներում, որը սատարվում էր Ալժիրից եւ հիմնված էր բերբերյան միասնության գաղափարների վրա (Կանարյան կղզիների բնակչության մեծամասնությունը էթնիկ բերբերներ են): Բայց վերջին 20 տարիներին այս շարժումը տեղի բնակչության կողմից ոչ մի աջակցություն չի վայելում:

Իսպանիան հավակնում է Ջիբրալթարին, որը 18-րդ դարից պատկանում է Մեծ Բրիտանիային: Սակայն ջիբրալթարցիների մեծամասնությունը (90 տոկոսից ավելին) մերժում է ոչ միայն Ջիբրալթարի հանձնումը Իսպանիային, այլև նույնիսկ այդ վիճելի տարածքի վրա անգլո-իսպանական համատեղ սյուզերենությունը: Իր հերթին, Մարոկկոն հավակնում է իսպանական Սեուտա եւ Մելիլյա անկլավներին, որոնք նույնպես նախընտրում են մնալ իսպանական իշխանության ներքո: Վերջապես, գոյություն ունի չլուծված հակամարտություն Իսպանիայի ու Պորտուգալիայի

միջեւ՝ Օլիվենս քաղաքի պատճառով, որը նապոլեոնյան պատերազմների շրջանում գրավվել էր իսպանացիների կողմից: Այնուամենայնիվ, Եվրամիությունն եւ Շենգենյան տարածությունն երկու պետությունների մուտք գործելու պահից ի վեր Օլիվենսի պատկանելության հարցը կորցրել է անցյալի արդիականությունը:

* * *

Ֆրանսիայում անջատողականության խնդիրն ավելի քիչ սրությամբ է դրված, քան Իտալիայում կամ Իսպանիայում:

Կոշտ ունիտար պետության երկար տարիներն իրենց գործն արեցին. Ֆրանսիայի բնակչությունն ամենատարբեր ժողովուրդների խառնակույտից վերածվեց ֆրանսիացիների, որոնց միավորում են ընդհանուր լեզուն եւ մշակույթը: Այնուամենայնիվ, վերջին 50 տարում Ֆրանսիայի շատ շրջաններում հասունացան ինքնավարական շարժումներ:

Նկատելի անջատողական շարժմամբ միակ մարզը Ֆրանսիայում Կորսիկան է: Կղզուն անկախության կողմնակիցները հարգում են Պաոլիի՝ առաջին ժամանակակից ժողովրդավարական պետության հիմնադրի հիշատակը, իսկ ֆրանսիական իշխանությունն ընկալում են որպես գաղութային:

Սակայն բնավ ոչ բոլոր կորսիկացիներն են անկախություն ցանկանում, իսկ ովքեր այն ուզում են, ծվատվել են կոնֆլիկտներից: Կղզու բնակչության մեծ մասը պատրաստ է բավարարվել լայն ինքնավարությամբ, կորսիկերեն լեզվի առանձին իրավունքներով եւ մի շարք ազգային հարկերից ազատմամբ: Ահաբեկչական սպառնալիք կա. կորսիկացիները հարձակվում են վարչական, ռազմական ու զբոսաշրջության օբյեկտների վրա, որոնք ներկայացնում են ֆրանսիական իշխանության խորհրդանիշները: Բայց հարձակումներն ուղղված են շենքերի, այլ ոչ թե մարդկանց դեմ:

Ֆրանսիայում, ինչպես եւ Իսպանիայում, գործում են բասկյան (Բայոնա, Անգլե եւ Բիարից քաղաքների շրջանում) եւ կատալոնյան (Ռուսիլյոնում կամ Յյուսիսային Կատալոնիայում) կազմակերպություններ: Որպես կանոն, բասկերը կենտրոնացել են Իսպանիայի դեմ պատերազմի վրա՝ ֆրանսիական հողերն օգտագործելով որպես նահանջի հենակայաններ: Այնուամենայնիվ, 70–80-ական թվականներին Ֆրանսիայում գործում էր բասկյան ահաբեկչական կազմակերպություն: Ռուսիլյոնում

կատալոնյան շարժումը գրեթե աննկատելի է. տեղի բնակչությունը գործնականում կորցրել է իր ավանդույթները եւ ուժացվել:

Ֆրանսիայի մնացած տարածաշրջանային շարժումներից ամենահզորը բրետոնյանն է: Բրետանն առավելագույնս է օգտագործում իր պատկանելությունը կելտական աշխարհին, որպեսզի ցույց տա իր տարբերությունը ֆրանսիացիներից: Բրետանում ամենապաշտելի հերոսուհին դքսուհի Աննա Բրետոնացին է, որն ամեն ինչ արել է, որպեսզի բրետոնները պահպանեն իրենց անկախությունը Ֆրանսիայից: Բրետոներեն լեզվի հետ կապված են բազմաթիվ մշակութային միջոցառումներ, այն սովորեցնում են դպրոցում, այդ լեզվով երգչախմբեր են երգում:

Բրետանում անկախության կողմնակիցները բացարձակ փոքրամասնություն են: Գաղափարը, թե Բրետանը կարող է անկախանալ, թվում է այնքան անհավանական, որ բրետոն մեծամասնությանը դուր է գալիս նրա հետ «խաղալ»: Բրետոնների հիմնական պահանջը Բրետանին նրա պատմական մայրաքաղաքի՝ Նանտի վերամիավորումն է, որն այժմ գտնվում է Լուար Ատլանտիկի դեպարտամենտում: Նանտում բրետոնները փոքրամասնություն են, սակայն ոչ մի տեղ Բրետանում չես տեսնի այնքան անզուսպ հակաֆրանսիական կարգախոսներ, որքան այնտեղ:

Ինչպես եւ բասկերի դեպքում, լինում են ցանկացած համոզմունքի բրետոն ազգայնականներ՝ ծայրահեղ ձախերից (էմգանականներ. մոտ են անարխիստներին) մինչեւ ծայրահեղ աջեր (ադսավականներ. պահանջում են Եվրոպայից ներգաղթյալների վտարում): Բրետոնները վաղուց կապեր են պահպանում բասկերի հետ, եւ ժամանակին էՏԱ-ն օգնել է ահաբեկչական խմբի՝ Բրետոնական հեղափոխական բանակի կազմակերպմանը: Սակայն բրետոն ահաբեկիչների հաշվին մահափորձեր քիչ կան, զոհեր գրեթե չկան:

Ֆրանսիայի հարավում, 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, ծնվեց օքսիտանական հզոր շարժումը՝ հենված պրովանսերեն լեզվի վրա, որը գրական էր դարձել դեռեւս տրուբադուրների ժամանակաշրջանում: Սակայն Օքսիտանիան, որը պոտենցիալ կերպով կարող էր դառնալ «ֆրանսիական Ուկրաինա», այդպես էլ չկայացավ: Այժմ նրանից ոչինչ չի մնացել, բացի մշակութային առանձնահատկության գիտակցումից եւ ֆրանսերեն լեզվի յուրահատուկ ակցենտից: Օքսիտանիայի միակ հատվածը, ուր գոյություն ունի անջատողական շարժում՝ Նիցցան է, որը

Ֆրանսիայի կազմի մեջ է մտել 1860թ.՝ Սարդինիայի Թագավորության հետ պայմանագրի համաձայն: Անկախության կողմնակիցները պնդում են, որ Նիցցայից կարող է ստացվել երկրորդ Մոնակո եւ մատնանշում, որ պայմանագիրն, ըստ որի՝ Նիցցան գտնվում է Ֆրանսիայի կազմում, բազմիցս խախտվել է, իսկ 1940թ. ընդհանրապես չեղյալ է հայտարարվել:

Եվս մեկ անկատելի անջատողական շարժում գործում է Սավոյայում: «Նիցցայի անկախության շարժանը» համանման այս շարժումն սկսվեց Սավոյան ու Նիցցան Ֆրանսիային միացնելու 100-ամյա հոբելյանի տոնակատարություններից շատ չանցած: Փոքրիկ «Սավոյայի սավոյցիների ակումբը» հետզհետե աճեց «Սավոյական լիգայի», որը «Եվրոպական ազատ դաշինքի» անդամ է:

Էլզասում, չնայած չափազանց ուժեղ տարածաշրջանային ինքնությանը, անջատողական շարժում չկա: Երկրամասի պատմությունն իր դերը խաղացել է՝ Ֆրանսիայից անկախության ձգտումը վերածվել է բացարձակ տաբուի: Էլզասում կա բավական խոշոր տարածաշրջանային կուսակցություն՝ «Ամենից առաջ Էլզասը» եւ նրան հարող «Երիտասարդ Էլզաս» երիտասարդական շարժումը, որն ունի կապեր Ֆլանդրիայի ու Պաղանիայի երիտասարդական ազգայնական շարժումների հետ: Սակայն այդ կուսակցությունների գործիչները չեն էլ մտածում կասկածի ենթարկել, թե իրենք ֆրանսիացի են: Դրանք ծայրահեղ աջ շարժումներ են, որոնք կտրուկ հանդես են գալիս իրենց ինքնության (որը նրանք սահմանում են որպես երկակի՝ ֆրանսիական եւ էլզասական) կորստի դեմ. ինքնություն, որին, իրենց տեսանկյունից, սպառնում են Երրորդ աշխարհի երկրներից ներգաղթյալները:

Եվս մեկ տարածաշրջան, որի պատկանելությունը Ֆլանդրիայի անկախության ձեռքբերման դեպքում կարող է կասկածի ենթարկվել Չարավային Ֆլանդրիան է (Լիլ, Դուե եւ Դյունկերք քաղաքների շրջանը): Բայց մինչ ֆլամանդական անկախության նվաճումը, այդ հարցը հաստատ չի ծառանա:

«Չանրապետական» 2008թ., թիվ 7

POST-KOSOVO. ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎՐՈՊԱ

Օլեգ Նեմենսկի

Կոսովոյի անկախության հռչակումը Կենտրոնական Եվրոպայում հանդիպեց ոչ միանշանակ արձագանքի: Որոշ երկրներ (Լեհաստան, Յունգարիա, Լատվիա, Էստոնիա) բավական արագ ճանաչեցին նոր պետականությունը, մյուսներն (Սլովակիա, Ռումինիա) արդեն արտահայտել են իրենց միանգամայն որոշակի անհամաձայնությունն ինքնահռչակ անկախությանը: Կան նաև տատանվողներ, որոնք, թերևս, հակված են ճանաչմանը (Լիտվա, Չեխիա): Հասկանալի է, որ նման տարբեր վերաբերմունքը միայն ընդգծում է այս իրադարձության՝ որպես հնարավոր նախադեպի, ընդունումը: Այս երկրներից յուրաքանչյուրն ունի տարածքային իր խնդիրները, եւ ամեն մեկը կոսովյան անկախության հետեւանքները զգում է իր վրա:

* * *

Մերձբալթյան երկրների շարքում էթնիկապես առավել յուրօրինակ շրջանը ժեմայտիան է **Լիտվայում** կամ, ինչպես այն ավանդաբար ռուսերեն անվանում են, ժմուդը:

Ժեմայտիան պետության արեւմտյան մասն է, ունի չափազանց ընդգծված պատմական, լեզվական ու մշակութային առանձնահատկություններ: Այն լիտվական պետականության վաղ պատմությանը չի մասնակցել, քրիստոնեությունն այստեղ հայտնվել է 15-րդ դարում: Վիճելի է մնում այն հարցը, թե արդյոք ժմուդերենն առանձին բալթյան լեզու պետք է համարել: Պաշտոնական տարբերակով՝ այն ստորին լիտվական բարբառ է, այն հակադրում են վերին լիտվականին՝ աուկշայթերենին, որի հիման վրա են ձեւավորվել լիտվական գրական կանոնները: Ինչեւէ, այն ունի սեփական գիրը եւ դեռեւս պատանի գրական ավանդույթը: Ժմուդերենով ռադիոհաղորդում է տրվում, հրատարակվում թերթ: 1997թ. նրան տրվել է տեղական կարգավիճակ, առկա է համապետական մակարդակով նրա պաշտոնական կարգավիճակի ճանաչմանն ուղղված շարժում:

Ժմուդական ինքնագիտակցության ձեւավորմանը զգալիորեն խանգարեց այն փաստը, որ 19-րդ դարում լիտվական

ազգային վերածնունդը տեղի ունեցավ հիմնականում հենց ժնուդական հողում, ինչը նրա բնակչությանը խիստ մերձեցրեց բուն լիտվական (աուկշայթական) ազգային նախագծին: Սակայն 20-րդ դարի առաջին կեսին, այնուամենայնիվ, ծնվեց ժնուդական գիրը, արվեցին գրական ստեղծագործության առաջին փորձերը:

Լիտվայից անջատվելու գաղափարը երբեմն արտահայտվում է արմատական ակտիվիստների շրջանում, բայց, ընդհանուր առմամբ, դեռևս վաղ է խոսել նկատելի անջատողականության մասին: Համենայնդեպս, արդեն հետխորհրդային տարիներին ժնուդը դրսևորեց բավական ուժեղ տարածաշրջանային ինքնագիտակցություն եւ իր մշակույթն ու լեզուն առավել բարձր կարգավիճակի հասցնելու միտում:

Ի տարբերություն էթնիկապես խիստ միատարր ժնուդի, լիտվական պետության հարավը եւ, առաջին հերթին, Վիլենշչինան, բազմազգ է:

1897թ. մարդահամարի տվյալներով՝ Վիլնյոյի լիտվացի բնակիչները կազմում էին բնակչության 2,1 տոկոսը, մինչդեռ ռուսները (բելառուսների հետ միասին) բնակչության գրեթե մեկ քառորդ մասն էին, ամենամեծ տոկոս էին կազմում հրեաները եւ լեհերը (համապատասխանաբար 40 եւ 30,9 տոկոս): Այսօր իրավիճակը փոքր-ինչ այլ է, սակայն, ընդհանուր առմամբ, քաղաքի բազմազգ դիմանկարը պահպանվել է: Լիտվացիները կազմում են բնակչության առավել քան կեսը, գրեթե յուրաքանչյուր հինգերորդը լեհ է, վեց-յոթերորդը՝ ռուս: Պատկերը նույնն է ողջ տարածաշրջանում:

Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ այն, որ լիտվացիներից բացի, առնվազն երկու այլ ժողովուրդ եւս՝ բելառուսները եւ լեհերը, հակված են Վիլենշչինան համարել իրենց պատմական հողը: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում, երբ Լիտվայի մշակութային միասնականացման քաղաքականությունը նկատելիորեն սաստկացավ, երեւան եկավ բազմազգության՝ որպես տարածաշրջանային պատմական յուրահատկության, արմատավորման գաղափարը:

Այն արտահայտվում է Վիլնյուսի մարզի եւ ողջ Հարավարեւելյան Լիտվայի (Ջուկիայի) քաղաքական կյանքում: Օրինակ՝ այստեղ գործում է Լեհական ժողովրդական կուսակցությունը, որը եվրոպական ազատ դաշինքի անդամ է: Աստիճանաբար ակտիվանում են նաեւ ռուսական կազմա-

կերպությունները: Սակայն Վիլնյուսի մայրաքաղաք լինելու կարգավիճակը հազվի թե ապագայի շոշափելի հնարավորություն թողնի այդ գաղափարին: Արժե նաեւ նշել, որ «Ձուկիայի տարածաշրջան» պատմական հասկացության մեջ լիտվացիները փաստորեն ներառում են ամբողջ Սեւ Ռուսիան, այսինքն՝ Լեհաստանի Պոդլյաշի վոյեվոդության մի մասը եւ Բելառուսի ողջ Գրոդնոյի մարզը, ինչը անդրսահմանային համագործակցության գաղափարական հենքերից մեկն է:

Բազմէթնիկ տարածաշրջանային ինքնության ձեւավորման համար անհամեմատ մեծ հնարավորություններ են ստեղծվել հարեւան **Լատվիայում**:

Լատգալիան խիստ առանձնահատուկ տարածաշրջան է, որը զբաղեցնում է Լատվիայի տարածքի մոտ մեկ քառորդը եւ գտնվում է նրա արեւելյան մասում: Պատմական Լատգալիան հաճախ հայտնվել է այլ պետական կազմավորումների մեջ եւ այդ պատճառով պահպանել է կաթոլիկ հավատքի գերակայությունը՝ ի տարբերություն Լատվիայի մնացած՝ առավելապես լյութերական տարածքի: Լատգալերեն լեզվի շուրջ ընթանում են վեճեր, ինչպես եւ ժնուդերենի պարագայում էր. այն լատիշերենի բարբա՞ն է (վերին լատիշերեն), թե՞ ինքնուրույն բալթյան լեզու: Այնուամենայնիվ, լատգալերենը գրական լեզու դարձավ արդեն 18-րդ դարում, երբ նրանով արվեցին գրական ստեղծագործության առաջին փորձերը: Ներկայումս նրա կրողն է համարվում շուրջ 150 հազար մարդ, թեեւ լատգալիական ինքնության կրողները, որոշ հաշվարկներով, շատ ավելին են՝ մոտ 400 հազար, այսինքն՝ Լատվիայի բնակչության գրեթե 20 տոկոսը:

1919թ. Պյոտր (Պետերիս) Ստուլկայի խորհրդային կառավարության կողմից լատգալերենը հռչակվեց որպես տարածաշրջանային պաշտոնական լեզու: 1934թ. Կառլիս Ուլմանիսն այն փաստորեն արգելեց, այնուհետեւ, 1940թ. լատգալերենը կրկին թույլատրվեց, բայց 1959-1989թթ. փաստացիորեն նորից հայտնվեց օրենքից դուրս վիճակում: Այժմ լատգալերեն լեզվի օգտագործման արգելքը հանվել է, սակայն «լատգալ» ազգություն Լատվիայում նախկինի պես գոյություն չունի:

Իրադրությունը Լատգալիայում խիստ տարբերվում է ժնուդում տիրող իրավիճակից: Ինչպես Վիլենշիհնայում, ժամանակակից Լատգալիայի կարելոր յուրահատկությունը նրա բազմազգ բնակչությունն է: Այստեղ եւս զգալի տոկոս են կազմում

ռուսները, ինչպես նաև լեհերը (հիմնականում՝ ռուսալեզու): Մեծ նշանակություն ունի ռուսական հասարակական ու քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությունը, որոնք համձն են առել պաշտպանել նաև մյուս ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները: 2005թ. համալատվիական սեյմում ներկայացված ռուսալեզու փոքրամասնության «Միասնական Լատվիայում մարդու իրավունքների համար» կուսակցությունը փաստորեն կարողացավ իշխանության գալ Լատգալիայի երկու խոշորագույն քաղաքներում՝ Դվինսկում (Դաուգավպիլսում) եւ Ռեժիցայում (Ռեզեկենում):

Արդյունքում՝ ներկայումս ձեւավորվում է Լատգալիայի նոր իմիջը՝ որպես ազգային փոքրամասնությունների տարածաշրջան, որը պահանջում է իր ճանաչումն ու սեփական իրավունքները: Լատգալական ավանդույթների հիման վրա ձեւավորվում է տարածաշրջանային բացառիկ ինքնությունը՝ բազմազգությունը նախանշելով որպես երկրամասի կարեւորագույն առանձնահատկություն, որը հակադրվում է պաշտոնապես անցկացվող լատիշացման ուղեգծին:

Այլ իրավիճակում հայտնվեց Զյուսիսարեւելյան **Էստոնիայի** ռուսալեզու բնակչությունը, որտեղ այն մեծամասնություն է կազմում: Սա հիմնականում վերաբերում է Իդա-Վիրումաայի մարզին, որն Էստոնիայի ամենամեծ երկրամասն է (երկրի տարածքի 7,4 տոկոսը): Ռուսները կազմում են նրա բնակչության 70,8 տոկոսը, էստոնացիները՝ 20 տոկոսից էլ պակաս, թեւեւ Յիխվի կենտրոնական քաղաքում նրանց տոկոսը փոքր-ինչ բարձր է՝ 37 (գրեթե այնքան, որքան Տալլինի ռուսները): Մարզի ամենամեծ քաղաքում՝ Նարվայում (մեծությամբ երկրորդն Էստոնիայում), ռուսները կազմում են բնակչության 88 տոկոսը:

Նման կացությունը, հատկապես պաշտոնական իշխանության չափազանց կոշտ ազգային քաղաքականության պայմաններում, անխուսափելիորեն հանգեցնում է ռուսական ինքնավարության հռչակման, իսկ երբեմն էլ՝ նույնիսկ Էստոնիայից անջատման (հետագայում Ռուսաստանին միանալու համար) գաղափարների: Սակայն այդ գաղափարները, չնայած դրանց ժողովրդականության ալիքածել բնույթին, ոչ մի էական հաջողության դեռ չեն հասել: Իդա-Վիրումաայի իրավիճակը շատ բանով հիշեցնում է Կենտրոնական Եվրոպայի մի շարք այլ տարածաշրջանային խնդիրները, որտեղ ժամանակակից

պետությունների սահմանները չեն համընկնում իրենց ժողովուրդների էթնիկ բնակեցման սահմաններին (դա հատկապես վերաբերում է հունգարական խնդրին, որին կանդրադառնանք ստորել):

Եվրոպայի մյուս պետությունների համեմատ **Լեհաստանը** էթնոտարածքային չափանանիշներով բավական միատարր է: Դրան նպաստել են թե՛ լեհական իշխանությունների ավանդական կոշտ քաղաքականությունն էթնիկ փոքրամասնությունների նկատմամբ, թե՛ էթնիկ գտումները Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ, թե՛ ժողովուրդների վերաբնակեցման հետպատերազմյան գործընթացը: Այնուամենայնիվ, այստեղ եւս առկա են սեփական տարածաշրջանային շարժումներ եւ ինքնագիտակցության նկատելի յուրահատկություններ:

Էթնիկ եւ պատմական խիստ ակնառու առանձնահատկություն ունի Կաշուբշինան: Այն կաշուբների (արեւմտասլավոնական ժողովուրդ, որը ներկայացնում է վաղուց արդեն ոչնչացած պոմորյան սլավոնների մինչեւ մեր օրերը պահպանված մի հատվածը) անջատ բնակության տարածք է: Կաշուբների պատմական տարածքն ընդունված է համարել ողջ Պոմորիեն (Գդանսկից արեւմուտք՝ մինչեւ Շչեցին), սակայն ներկայումս նրանց բնակության տարածքը Պոմորիեի վոյեվոդության՝ Գդանսկից արեւմուտք եւ հարավ ընկած մի քանի գմինաներն են՝ Կարտուզա կենտրոնով: Ըստ 2002թ. մարդահամարի՝ իրեն կաշուբ է անվանում սոսկ 5100 մարդ, թեպետ նրանց թվաքանակի մասին ընդհանուր գնահատումներն այլ են՝ մոտ 300 հազար (որոշ կաշուբ գործիչների մեկնաբանմամբ՝ այդ թիվը պետք է գերազանցի կես միլիոնը): Կաշուբերեն լեզուն դեռեւս 15-16-րդ դարերից պահպանել է իր գրավոր հուշարձանները, թեւ արդի կաշուբական գրականությունը ստեղծվել է 19-րդ դարի երկրորդ կեսին:

Համեմատաբար վերջերս (Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ եւ դրանից հետո) տեղի ունեցան լեհ-կաշուբական ընդհարումներ: Դրան նպաստեց այն, որ Բեռլինը հակված էր հանձնիս կաշուբների սլավոնացած գերմանացիների տեսնել, ուստի նրանց ավելի մեծ իրավունքներ եւ ազատություններ էր տվել, քան լեհերին:

Պատերազմից հետո նոր իշխանությունը մտադիր էր կաշուբներին գերմանացիների հետ միասին վտարել գեր-

մանական հողեր, սակայն այդ քայլը կասեցվեց: Յետպատերազմյան քաղաքականությունն ուղղվեց կաշուբներին լեհերի հետ միաձուլելուն, ինչը բավական արդյունավետ եղավ: Ներկայումս կաշուբների մեծամասնությունը համատեղում է կաշուբական ու լեհական ինքնությունները: Երկրի երկու ամենահզոր կուսակցություններից մեկի՝ «Քաղաքացիական պլատֆորմի» առաջնորդ Դոնալդ Տուսկը կաշուբ է եւ քիչ բան չի արել իր ժողովրդի կրթության զարգացման ու նշակութային վերածննդի համար: Այնուամենայնիվ, նրա կաշուբական ծագումը չի խանգարում ոչ իրեն, ոչ էլ մյուս լեհերին՝ նրա մեջ տեսնելու լեհ հայրենասերի:

Այսօր կենցաղում կաշուբերեն խոսում է շուրջ 50 հազար մարդ: Գործում է կաշուբերեն լեզվի դասավանդմամբ մի քանի տասնյակ դպրոց, գոյություն ունեն կաշուբական ռադիո-հեռուստաալիքներ, թերթեր, հանդեսներ: Կաշուբական ազգային շարժումը, որը հիմնականում ներկայանում է «Կաշուբապոմորյան միությանը», հեռու է մնում անջատողականության մեղադրանքներից, առավել եւս, որ գլխավոր խնդիրն այժմ Լեհաստանի կողմից առանձին կաշուբ ազգության ճանաչումն է: Կաշուբները պաշտոնապես ընդունվում են որպես լեհ ժողովրդի էթնիկ խումբ, իսկ կաշուբերենը՝ բարբառ: Նախկին գերմանացումը փոխարինվել է լեհացմամբ:

Լեհաստանի մյուս խոշոր տարածաշրջանը, որն ունի սեփական էթնիկ ու պատմական ընդգծված առանձնահատկություն, Սիլեզիան է: Ընդ որում, այս տարածաշրջանն անդրազգային է. այն հիմնականում ընդգրկում է Լեհաստանի Ստորին Սիլեզիայի, Սիլեզիայի եւ Օպոլեի վոյեվոդությունները, ինչպես նաեւ Չեխիայի Սիլեզա-մորավական մարզի հյուսիսը:

Լեհաստանում ու Չեխիայում սիլեզցիները ճանաչվել են էթնիկ փոքրամասնություն, բայց չունեն ազգային փոքրամասնության կարգավիճակ, փոխարենը՝ այդպիսին ճանաչվել են Սլովակիայում: 2002թ. լեհական մարդահամարի համաձայն՝ իրեն սիլեզցի է համարում 173 հազարից ավելի մարդ: 2001թ. Չեխիայում այդպիսիներն ընդամենը 10 հազ. 878-ն էին, թեւ 1991թ. նրանք անհամեմատ ավելին էին՝ 44,5 հազար: Սեփական գրական ավանդույթներ սիլեզերենը չունի, թեպետ դեռ 19-րդ դարի սլավոնագետների կողմից ընդունվել է որպես առանձին լեզու:

1930-ական թվականներին գրականագետների խմբի կողմից (Օ.Լիսոգորսկու գլխավորությամբ) Սիլեզիայի համար մշակվեց այսպես կոչված լյախերեն լեզուն, որով այն ժամանակ ու հետպատերազմյան տարիներին գրվեցին մի քանի չափածո եւ արձակ ստեղծագործություններ: Լյախերենը մոտ է չեխերենին, ուստի շատ բանասերների կողմից դիտվում է որպես երեւոյթ չեխերեն լեզվի ներսում: Այնուամենայնիվ, այն այդպես էլ տարածում չստացավ:

Սիլեզերենի օրինականացման այս եւ մյուս փորձերը որոշակի հաջողություններ բերեցին արդեն մեր օրերում. սիլեզերեն լեզուն գրանցվեց Ստանդարտացման միջազգային կազմակերպությունում: 2007թ. ամռանը ԱՄՆ Կոնգրեսի գրադարանը սիլեզերենը ներառեց աշխարհի լեզուների գրանցամատյանում: 2007թ. սեպտեմբերին Սեյմի 23 պատգամավորներ սիլեզերենին տարածաշրջանային կարգավիճակ շնորհելու մասին օրինագիծ մտցրին: Բայց պաշտոնական Վարչական նախկինի պես սիլեզցիներին առանձին ժողովուրդ չի ճանաչում, իսկ լեզուն համարում է լեհերենի բարբառ կամ անցողիկ բարբառ լեհերենի ու չեխերենի միջեւ:

Վերջին ժամանակներս սիլեզյան շարժումը հիմնականում գործում է Լեհաստանում, ուր նկատվում է նրա ակնհայտ աշխուժացում: Սիլեզերեն լեզվի կրողների թիվն այստեղ գնահատվում է մոտ 60-70 հազար մարդ: 2003թ. պատմաբան Դարիուշ Երչինսկու կողմից լույս ընծայվեց «Սիլեզցի ժողովրդի պատմությունը», որը սիլեզյան ազգային պատմության սինթեզի փորձ է: 1990թ. ստեղծվեց Սիլեզիայի ինքնավարության շարժումը: Նրա առաջնորդ Եժի Գոժելիկը բավական արմատական դիրքորոշում ունի («Ես սիլեզցի եմ, այլ ոչ թե լեհ»): Սակայն շարժման քաղաքական ծրագիրը բավական չափավոր է. այն պայքարում է Վարչավայի կողմից սիլեզցի ազգության ճանաչման ու երկու տարածաշրջանների՝ Վերին եւ Ստորին Սիլեզիաների ինքնավարության կարգավիճակի համար:

Այնուամենայնիվ, Սիլեզիայի բնակչության մեջ սիլեզցիների իրական բաժնեմասը բավական փոքր է, եւ դա անդրադառնում է նաեւ սիլեզցի ինքնավարականների քաղաքական պահանջների վրա:

Սիլեզիայի բնակչության զգալի մասն ավանդաբար կազմել են գերմանացիները: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո գեր-

մանացիների մեծ մասն արտաքսվեց: Այսօր Վերին Սիլեզիայում ապրում է Լեհաստանի ողջ գերմանացիների 92 տոկոսը՝ գրեթե 140 հազար մարդ. այն ամենամեծ ազգային փոքրամասնությունն է երկրում: Օպոլեի վոյեվոդությունում նրանք շուրջ 10 տոկոս են, եւ նույնիսկ կան գերմանացի գերակշիռ բնակչությամբ գմինաներ: Բացի դրանից, Սիլեզիայի բնակչության կազմի վրա մեծ ազդեցություն է գործել հետպատերազմյան վերաբնակեցման քաղաքականությունը. այստեղ Արեւմտյան Ուկրաինայից վերաբնակեցվեցին մեծ թվով լեհեր: Այդ մարդիկ ունեն համալեհական ինքնագիտակցություն եւ հակված չեն սովորելու յուրօրինակ սիլեզերեն լեզուն: Սակայն սիլեզյան վոյեվոդություններում, ընդհանուր առմամբ, ապրում է Լեհաստանի բոլոր քաղաքացիների 67,8 տոկոսը, որոնց հատուկ է ոչ լեհական ինքնագիտակցությունը:

Գերմանիայում, Սիլեզիայի հարեւանությամբ, գտնվում է Լուժիցայի պատմական մարզը, որն օժտված է մեծ էթնոմշակութային առանձնահատկությամբ: Լուժիցցիները (լուժիցցի սերբերը) Գերմանիայի՝ պաշտոնապես ճանաչված չորս ազգային փոքրամասնություններից են (գնչուների, ֆրիզների եւ դանիացիների հետ միասին): Նրանք շուրջ 60 հազար են, որոնցից 20 հազարն ապրում է Ստորին Լուժիցայում (Բրանդենբուրգի երկրամաս), իսկ 40 հազարը՝ Վերին Լուժիցայում (Սաքսոնիայի երկրամաս): Լուժիցցիներն արեւմտասլավոնական ժողովուրդների գրեթե անհետացած ճյուղի՝ պոլաբների չորրորդ սերնդի ներկայացուցիչներն են եւ ունեն լեզվի ու մշակույթի բավական նկատելի յուրահատկություն: Ինչպես պոմորցի կաշուբների պարագայում, լուժիցցիների պատմության մեծ մասը կազմում է նրանց գերմանացման աստիճանական գործընթացը: Սերբալուժիցական գրերը ստեղծվել են դեռեւս 16-րդ դարում, իսկ 18-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչեւ 19-րդ դարի առաջին կեսը ձեւավորվել է նաեւ սեփական գրական ավանդույթը: Օրինակարգված են լուժիցերեն լեզվի երկու տարբերակները, բայց այժմ ստորին լուժիցերենն արդեն մոտ է անհետանալուն, մինչդեռ վերին լուժիցերենը դեռ պահպանում է իր նշանակությունը (այնուամենայնիվ, լուժիցցի գործիչները կարծում են, որ երկուերեք սերունդ անց այն եւս կարող է անհետանալ):

Վերին եւ Ստորին Լուժիցաներն ունեն նկատելի մշակութային առանձնահատկություն. օրինակ՝ Վերին Լուժի-

ցայում գերակշռում է կաթոլիկությունը, իսկ Ստորինում՝ բողոքականությունը: Թեև 20-րդ դարի սկզբին լուծիցցիների թիվը 150 հազարից ավելին էր, Առաջին աշխարհամարտից հետո իրենց ինքնավարական իրավունքներ տրամադրելու նրանց պահանջները հաշվի չառնվեցին: Երրորդ Ռեյխի տարիներին լուծիցցիները ենթարկվեցին ցեղասպանության (20 հազարից ավելի սպանվածներ՝ գումարած մեծ թվով արտաքսվածներ): Արդեն պատերազմից հետո ակտիվորեն առաջադրվեց Սերբա-լուծիցական պետության ստեղծման գաղափարը (ինքնուրույն կամ Չեխոսլովակիայի կազմում), սակայն դա էլ չկենսագործվեց: 1989-1990թթ., Գերմանիայի միավորման շրջանում, լուծիցցի գործիչները ձգտում էին ինքնավարության, բայց այս անգամ էլ նրանց պահանջները չբավարարվեցին: Այժմ լուծիցցիները շատ արագ ուծացվող ժողովուրդ են հանդիսանում: Լուծիցական դպրոցներն իրենց տեղն էլ ավելի են զիջում գերմանականին, իսկ լեզուն գործածությունից դուրս է գալիս:

Վերադառնալով Լեհաստան՝ կարելի է ասել, որ մի ամբողջ շարք մարզեր եւս ունեն իրենց պատմական եւ էթնիկական յուրահատկությունները, որոնք շատ անգամ նշանակալի դեր են խաղացել սահմաններն անցկացնելիս, սակայն 20-րդ դարում դրանց լեհացման եռանդուն քաղաքականությունից հետո նրանք հազիվ թե կարողանան իրենց մասին լրջորեն հայտարարել: Առաջին հերթին, դա վերաբերում է պետության արեւելյան մարզերին:

Դեռ 100 տարի առաջ լեհական ինքնագիտակցությունն ամրապնդված չէր մազուրների՝ Մազուրիայի բնակիչների շրջանում, որը նախկինում Արեւելյան Պրուսիայի մասն էր: Նրանք ունեն բավական հզոր բարբառային առանձնահատկություններ, սակայն ժամանակակից լեհ ազգի մեջ նրանց դերակատարությունն արդեն բավական որոշակի է: Այլ են գործերը Պոդլյաշիեում (Պոդլյաշիեի վոյեվոդության մաս), Խոլմշչինայում (Լյուբլինի վոյեվոդության մաս) եւ Նադսյանիեում (Մերձկարպատյան վոյեվոդության մաս)՝ պատմական արեւելասլավոնական հողերում, որտեղ դեռ 20-րդ դարի սկզբին գերակշռում էր ուղղափառ բնակչությունը: Մինչ օրս բելառուսները եւ ուկրաինացիները դրանք համարում են իրենց էթնիկ տարածքները: 20-րդ դարում երկու անգամ (Առաջին աշխարհամարտից առաջ ու Երկրորդից հետո) դրանք ընդգրկվեցին

ռուսական (կամ ուկրաինական եւ բելառուսական) վարչական կազմավորումների մեջ, բայց արդյունքում, այնուամենայնիվ, մնացին Լեհաստանինը: 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին 100 հազարավոր արեւելյան սլավոնների վերաբնակեցման (Ուկրաինա, Բելառուս ու Լեհաստանի արեւմտյան հողեր՝ ըստ «Վիսլա» գործողության) արդյունքում այդ տարածքների բնակիչների էթնիկ կազմն արմատապես փոխվեց:

Չնայած բնակչության լեհացված լինելուն, մինչ օրս տարածաշրջանում զգալի դեր է խաղում ուղղափառ եւ, ընդհանրապես, արեւելասլավոնական ավանդույթը: Բելուստոկը Լեհական ինքնուրույն ուղղափառ եկեղեցու (որը, պաշտոնական տվյալներով, ունի 600 հազարից ավելի հետեւորդ) կենտրոնն է: Գործում են բելառուսական եւ ուկրաինական ուղղվածության մի շարք կազմակերպություններ, սակայն նրանց ուշադրությունը կենտրոնացած է մշակութա-լուսավորչական գործունեության վրա: Ուղղափառ եկեղեցու պահպանված ենթակառուցվածքն ու հարեւան Բելառուսի եւ Ուկրաինայի հետ տարածաշրջանների համագործակցության ակտիվությունն օգնում են մասնակիորեն պահպանել նրանց պատմական նկարագիրը, իսկ վերջին տարիներին դիտվում է տեղի մշակութային վերածննդի ակնհայտ գործընթաց՝ հատկապես եկեղեցա-կրոնական հենքով:

Նկատելի գործունեություն է ծավալվել Լեհաստանի մյուս արեւելասլավոնական հողերում՝ Լեմկովշինայում (սահմանամերձ տարածք Մերձկարպատյան եւ Փոքրկարպատյան վոյեվոդություններում): Այստեղ արեւելասլավոնական բնակչությունն, արտաքսման երկու ալիքից հետո, նույնպես մնացուկային բնույթ է կրում եւ, այնուամենայնիվ, կարողացել է մինչ օրս պահպանել իր ինքնությունը: Ըստ 2002թ. մարդահամարի՝ տեղի ռուսիները՝ լեմկերը, հաշվվում են 6000 մարդ, բայց լեմկական կազմակերպությունների սեփական հաշվարկները խոսում են 60 հազարի մասին: Վերջերս օրինակարգվեց նաեւ ռուսիներեն լեզվի (ճանաչվել է 2000թ.) լեմկերեն կանոնը, թեւ տեղի բարբառով գրականությունը (այդ թվում նաեւ թերթերի ու հանդեսների հրատարակությունը) գոյություն է ունեցել դեռեւս 19-րդ դարի վերջից: Չնայած հետպատերազմյան քաղաքականությանը, որը լեմկերին ընդունում է որպես ուկրաինացիներ, նրանք չենթարկվեցին լրիվ ուկրաինացման: Ներկայումս նրանց շրջանում գերիշխող

հոսանքը ռուսինական ազգային նախագծի (Ուկրաինայի Անդրկարպատյան մարզի եւ Սլովակիայի Պրյաշեւյան Ռուսիայի հետ միասին վերցրած) կողմնակից է, թեպետ նախկինի պես ոչ քիչ դեր է խաղում ուկրաինասիրական հոսանքը: Լեմկերը լույս են ընծայում սեփական հանդեսներ, տարվում է մշակութային եւ կրթական ակտիվ գործունեություն:

Հարեւան Սլովակիայում՝ Պրյաշեւշինայում, ռուսինական շարժումը եւս խիստ նկատելի է: 1989թ. հետո կրկին սկսեցին հրատարակվել ռուսինալեզու հանդեսներ ու թերթեր, բառարաններ ու ձեռնարկներ: Պրյաշեւ քաղաքը դարձավ ռուսինական ազգային շարժման հիմնական կենտրոններից մեկը: 1990-ական թվականներին ռուսինների թիվն ավելացավ ավելի քան 40 տոկոսով (ըստ 1991 եւ 2001թթ. մարդահամարների՝ նրանք շուրջ 25 հազար են), իսկ նրանց իրական թիվը Սլովակիայում կազմում է մոտ 130 հազար: 1999թ. բացվեց Պրյաշեւի համալսարանի Ազգային փոքրամասնությունների եւ օտար լեզուների ինստիտուտի ռուսիներեն լեզվի ու ռուսինական մշակույթի բաժանմունքը: Ռուսիններենով անցկացվում է նաեւ ռադիոհաղորդում: Ընդ որում, տեղի ռուսինական կազմակերպություններն ունեն ավելի չափավոր դիրքորոշում, քան ուկրաինական Անդրկարպատների ռուսինները եւ հանդես չեն գալիս սեփական ինքնավարության ստեղծման կոչերով: Սլովակիայում ռուսինական ազգային նախագծի ընդհանրությունն Անդրկարպատների ու Լեմկովշինայի հետ, ուկրաինացման/սլովակացման/լեհացման գործընթացներին դիմակայելու ընդհանուր խնդիրը եւ վերջին երկու տասնամյակներին այդ շարժման նկատելի աշխուժացումը՝ այս բոլորը ռուսինությունը դարձնում են բավական նշանակալի գործոն:

Հարեւան **Չեխիայում** կարելի է տեղ է գրադեցնում Մորավիայի էթնոքաղաքական շարժումը: Մինչեւ 19-րդ դարի սկիզբը կարելի էր խոսել մորավների ազգային ինքնագիտակցության ձեւավորման գործընթացի մասին, սակայն, ավելի ուշ, տեղական շարժումը դարձավ չեխական ազգային վերածննդի մաս: Առանձին մորավերեն լեզու ստեղծելու փորձեր ձեռնարկվեցին 1820-1830թթ. (քերականության հրատարակում), բայց դրանք լուրջ շարունակություն չունեցան: Այնուամենայնիվ, Մորավիայի մշակութային յուրօրինակությունը պահպանվեց: 1945թ. Մորավիային տրվեց ինքնավարություն, որը շուտով

լուծարվեց (1949թ.): 1968թ. մորավական Բռնո գլխավոր քաղաքում ստեղծվեց «Մորավիայի եւ Սիլեզիայի ընկերակցությունը», որը պայքարում էր տարածաշրջանի ինքնավարության կարգավիճակի վերականգնման համար: 1989թ. հիմնվեց «Մորավական քաղաքացիական շարժումը», որը պահանջում էր «մորավ ժողովրդի գոյության ճանաչում՝ չեխերին ու սլովակներին իրավահավասար»:

1990-ական թվականները մորավական ինքնության վերածննդի ակտիվ ժամանակներ էին: 1991թ. մարդահամարը Չեխոսլովակիայում արձանագրեց 1 մլն 360 հազար մորավ: 1990թ. վերջին կազմավորվեց «Մորավական ազգային կուսակցությունը»: 1990-ականների վերջին եւ 2000-ականների սկզբին մորավական ազգայնականության ժողովրդականությունը սկսեց մարել, եւ, այնուամենայնիվ, այն մնում է որպես տարածաշրջանային ինքնագիտակցության դրսեւորման կարելոր ձեւ: Մեր ժամանակներում Մորավիայի ինքնավարության համար պայքարում են մի ամբողջ շարք քաղաքական կազմակերպություններ՝ «Մորավիայի ազգային կուսակցությունը», «Մորավիայի եւ Սիլեզիայի միությունը», «Մորավիայի դեմոկրատական կուսակցությունը» եւ այլն: Եվրոպական միության մոր պայմաններում մորավական թեման կրկին արթնանում է:

Կենտրոնական Եվրոպայի տարածաշրջանի համար շատ կարելոր է նաեւ վերաբնակիչների խնդիրը: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո նոր հողերում վերաբնակեցված մարդկանց վիթխարի զանգվածները պահպանում են կորուսյալ հայրենիքի հիշողությունը եւ ստեղծում են բազմաթիվ «վտարանդիների միություններ», որոնք պայքարում են վերաբնակեցման քաղաքականության դատապարտման ու իրենց վերադարձի իրավունքի ճանաչման համար: Այդ կազմակերպությունները պահպանում են արդեն գոյություն չունեցող տարածաշրջանների՝ լեհական «արեւելյան կրեսների», Պրուսիայի, Սուդեթների եւ մյուսների ինքնությունը:

Սակայն չի կարելի ժխտել, թե նշված միություններն, այնուամենայնիվ, կհասնեն իրենց նպատակին. վերջին մեկուկես տասնամյակի բոլոր իրադարձությունները հանգեցնում են անցած պատերազմի արդյունքների վերանայման իրագործելիության մտքին: Այդ մասին է վկայում նաեւ կոսովյան նախադեպը. չէ՞ որ Կոսովոյի անկախությունը Մեծ Ալբանիայի վերածննդի մի

աստիճանն է, որը գոյություն է ունեցել ֆաշիստական Իտալիայի ու Մացիստական Գերմանիայի պրոտեկտորատի ներքո: Վտարանդիներին նախկին հողեր վերադառնալու իրական թույլտվության դեպքում ներկայիս բավական միատարր մարզերի էթնիկ կազմում կարող են տեղի ունենալ նկատելի փոփոխություններ. ընդ որում, դա վերաբերելու է հենց բնակչության ամենաակտիվ շերտերին: Խոսքն, առաջին հերթին, նախկին տարածքներ գերմանացի, լեհ եւ ուկրաինացի բնակչության մեծ խմբերի վերադարձի մասին է: Հայրենադարձներն, անշուշտ, իրենց հետ կբերեն նաեւ հին տարածաշրջանային գաղափարախոսությունները, որոնք նորովի կլուսաբանեն այդ տարածաշրջանների ապագան: Սակայն այս գործընթացներին դեռեւս մեկնարկ չի տրվել, ուստի այդ ինքնություններն ու դրանց վրա հիմնված անջատողականությունն այստեղ հատուկ չեն դիտարկվի:

Այս գործընթացը, թերեւս, ունի եւս մեկ կողմ, որն արդեն սկսել է կյանքի կոչվել. դա բնակչության այն հատվածի վերադարձն է նախկին ինքնությանը, որը պատերազմից հետո այլ ինքնություն է ձեռք բերել: Օրինակ, Լեհաստանի կողմից 2008թ. գարնանը արտերկրի լեհերին հատուկ արտոնություններ տրամադրելու վերաբերյալ հրապարակված ծրագիրը, որոշ հաշվարկներով, կարող է լրջորեն փոխել Արեւմտյան Ուկրաինայի էթնիկ իրավիճակը, ուր լեհական ինքնությանը վերադառնալ է ցանկանում շուրջ 1,5 միլիոն մարդ: Այդ նույն հիմունքով են ընթանում հունգարական ազգային փոքրամասնությունների աճի գործընթացները: Եվ այնուամենայնիվ, արժե նշել, որ նման «ինտելեկտուալ հայրենադարձությունից» մինչեւ իրապես արժեքավոր տարածաշրջանային ինքնությունների ձեւավորումն ու դրանց վրա հենվող շարժումները՝ մի քայլ չեն: Թե որքան հեռու կարող են գնալ գործընթացները՝ ապագայի հարց է:

Ներկայումս առավել կարելոր են այն տարածաշրջանները, որոնք երկրորդ աշխարհամարտից հետո ընդգրկվել են նոր ազգային պետությունների մեջ, բայց որոնցից չի տարհանվել տեղի այլազգի բնակչությունը: Խոսքն, առաջին հերթին, հունգարների մասին է, որոնք այսօր Հունգարիայի հարեւան մի շարք երկրներում խիստ զգալի ազգային փոքրամասնություն են կազմում: Սլովակիայում հունգար փոքրամասնությունը կազմում է բնակչության գրեթե 10 տոկոսը եւ հարավում՝ Հունգարիայի հետ

սահմանի երկայնքով զբաղեցնում է լայն գոտի: «Հունգարական կոալիցիայի կուսակցությունը», որը ներկայացնում է սլովակ հունգարներին, Սլովակիայի քաղաքական կյանքում չափազանց ակնառու դեր է խաղում, սակայն սլովակյան պետականության նկատմամբ լոյալ դիրքորոշում ունի: Նույնը չի կարելի ասել մի շարք հունգարական հասարակական կազմակերպությունների եւ առանձին գործիչների մասին, որոնք մշտապես բարձրացնում են հունգարական ինքնավարության եւ անգամ Հունգարիայի կազմ վերադառնալու հարցը: Առավել փոքր նշանակություն ունի Ուկրաինայի Անդրկարպատյան մարզի հունգար ազգային փոքրամասնությունը: Սակայն այստեղ էլ նա չափազանց ակտիվ է: Երկրամասի կյանքում մեծ դեր են խաղում Վոյեվոդինայի հունգարները (14 տոկոս), որոնք մեծ չափով վերահսկում են նրա տնտեսությունը:

Առավել նշանակալի է հունգարական ակտիվությունը ռումինական Տրանսիլվանիայում, ուր այն ուղղված է ինքնավարական իրավունքների ճանաչմանը, նաեւ ողջ տարածաշրջանի համար պաշտոնական հունգարերենի ընդունմանը: Հունգարական ինքնավար օկրուգ Տրանսիլվանիայի մի մասում 1952-1967թթ. արդեն գոյություն ունեցել է: Այժմ հունգարների թիվը **Ռումինիայում** կազմում է շուրջ 1,5 մլն մարդ, ընդ որում, այդ թիվն աճելու միտում ունի: 2007թ. մարտի վերջին տրանսիլվանյան երեք շրջաններում անցկացվեցին հանրաքվեներ, որտեղ բնակչությունն արտահայտվեց Բուխարեստից առավելագույն ինքնավարության եւ Հունգարիայի հետ առանձնակի հարաբերությունների օգտին: Հունգարիայի նախագահ Լասլո Շոյոնը դրանից հետո բացահայտ հայտարարել է Տրանսիլվանիայում հունգարական տարածքային ինքնավարության ստեղծման հնարավորության մասին:

Ռումինիայի ապագայի համար մեծ նշանակություն ունի նաեւ հեռանկարում իրեն Մոլդովայի Հանրապետության (Բեսարաբիայի) միացումը: Այսօր Ռումինիան ունիտար պետություն է՝ սոսկ պատմականորեն բաժանված երեք մասի՝ Վալախիայի, Մոլդովայի ու Տրանսիլվանիայի: Ի տարբերություն Տրանսիլվանիայի, Մոլդովայի տարածաշրջանում ինքնավարական շարժումները բավական թույլ են եւ ավելի կենտրոնացած են տեղական ինքնագիտակցության զարգացման վրա: Սակայն պետության կազմում Բեսարաբիայի ընդգրկման դեպքում (որը,

ամենայն հավանականությամբ, կստանա ինքնավարության իրավունք), ռումինական Մոլդովայի կարգավիճակի բարձրացման համար շարժումն, անշուշտ, կսաստկանա: Հավանաբար, վերստին հրատապ կդառնա նաեւ մոլդովականության գաղափարախոսությունը՝ այժմ արդեն համամոլդովական ժավալով, որի հիման վրա եւ կարող է տեղի ունենալ պատմական Մոլդովայի վերամիավորումը: Նման տարածաշրջանին ինքնավարության իրավունքների տրամադրումն անխուսափելիորեն կհանգեցնի ողջ Ռումինիայի ֆեդերալացման: Եթե Եվրոպայի հետագա զարգացումն այսուհետեւ էլ ընթանա «Եվրոպայի տարածաշրջանների» ուղղությամբ, ապա Ռումինիայի ամբողջական ընկալումն ապագայում կարող է այլեւս ժամանակավրեպ լինել:

«Հանրապետական» 2008թ., թիվ 8

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Գեորգի Էնգելզարդտ</i> POST-KOSOVO. ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԲԱԼԿԱՆՆԵՐ -----	3
<i>Ալեքսեյ Տերեշչենկո</i> POST-KOSOVO. ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԵՎՐՈՊԱ -----	12
<i>Ալեքսեյ Տերեշչենկո</i> POST-KOSOVO. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԵՎՐՈՊԱ -----	20
<i>Օլեգ Նեմենսկի</i> POST-KOSOVO. ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎՐՈՊԱ -----	30